

คำชี้แจง

หนังสือพุทธประวัติเล่ม ๓ ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงดัดแปลงจากเทศนาปฐมสมโพธิ ตอนปรินิพพาน ของสมเด็จพระสังฆราช (สา) มาใช้เป็นหลักสูตรการศึกษานักธรรมชั่วคราวนั้น เป็นอันยังต้องใช้ตลอดมาจนถึงบัดนี้ เพราะพระองค์ท่านไม่มีโอกาสจะทรงรจนานพุทธประวัติเล่ม ๓ ขึ้นตามพระประสงค์ได้จนตลอดพระชนม์ชีพ.

บัดนี้ ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒๑/๒๕๓๕ จวนหมดแล้ว จึงได้พิมพ์ขึ้นใหม่ แต่ในการพิมพ์ครั้งนี้ พระกรรมการกองตำราได้จัดระเบียบวรรคตอนและคำบันทึกเชิงหน้าเป็นต้น เพิ่มเติมเพื่อให้ผู้ศึกษาเข้าใจง่ายตามที่เห็นว่าควรทำขึ้น.

คณะกรรมการกองตำรา ขออุทิสน้ำพักน้ำแรงบูชาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ พระองค์นั้น และมอบลิขสิทธิ์พึงบังเกิดมีแก่มหามกุฏราชวิทยาลัยสืบต่อไป.

พระศรีวิสุทธิวงศ์

หัวหน้ากองตำรา

มหามกุฏราชวิทยาลัย

๑๘ กรกฎาคม ๒๕๕๐

มีบริบูรณ์ ตามพระประสงค์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ พระองค์ผู้ทรงรจนานี้ไว้.

ในการพิมพ์ครั้งนี้ คณะกรรมการแผนกตำราได้ตรวจชำระอักษรจัดวรรคตอน และบอกที่มา กับชี้แจงความบางประการไว้ที่เชิงหน้านั้น ๆ.

ขออุทิศกุศลจรรยาทุกประการ บูชาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ
พระองค์นั้น ผู้ประทานแสงสว่างคือวิทยาแก่ผู้ศึกษาและปฏิบัติธรรม
ทางพระพุทธศาสนาทั่วไป.

แผนกตำรา

คำนำ

(พิมพ์ครั้งที่ ๒/๒๔๕๗)

หนังสือพุทธประวัติของข้าพเจ้า ปรจนาแล้วเพียงเล่ม ๑ ตอน
ปฐมโพธิกาล ไม่ทันความต้องการใช้ในการเรียนพุทธประวัติ จึง
ถือเอาหนังสือปฐมสมโพธิตอนนิพพาน ที่สมเด็จพระสังฆราช (สา)
วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม ทรงรจนาไว้ มาดัดแปลงเป็น
พุทธประวัติวิภาคที่ ๑ ตอนปัจฉิมโพธิกาล เปลี่ยนรูปเป็นหนังสือ
อ่า และแก้ไขตัดทอนให้เป็นสำนวนฟังง่าย แต่คงใจความเดิม เพื่อ
จักได้ใช้เป็นหนังสือเรียนไปพลางกว่าฉบับใหม่จะแต่งเสร็จ เพราะ
ตอนมัชฌิมโพธิกาลเป็นเรื่องไม่มีอนุสนธิ เพียงวิภาคที่ ๒ กับที่ ๓
ก็พอเข้าเรื่องกันได้ เช่นได้เคยใช้พุทธานุพุทธประวัติที่แต่งค้าง กับ
นิพพานสูตรควบกันเป็นหลักสูตรแห่งการเรียนพุทธประวัติมานั้น ได้
พิมพ์ขึ้นคราวแรก เป็นการกุศลและของแจกของเจ้าภาพ ในงาน
พระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนศิริราชสังกาศ ณ พระเมรุท้อง
สนามหลวง เมื่อพุทธศักราช ๒๔๕๕ ต่อมาหนังสือนี้ไม่พอใช้ จึง
มอบการพิมพ์หนังสือนี้ ให้เป็นธุระของมหามกุฏราชวิทยาลัย เพื่อจะ
ได้มีพอแก่ผู้ต้องการ กว่าพุทธประวัติวิภาคนี้ของข้าพเจ้าจะรจนา
แล้ว หนังสือฉบับนี้พิมพ์เป็นครั้งที่ ๒ คงตามฉบับที่ ๑.

กรม - วชิรญาณวโรรส

วันที่ ๘ พฤศจิกายน ๒๕๕๗

มหามกุฏราชวิทยาลัย

นักธรรมตรี - พุทธประวัติเล่ม ๓ - หน้าที่ 1

พุทธประวัติ

ปัจฉิมโพธิกาล*

[อนุสนธิ]

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ได้ให้พระธรรมจักรอันประเสริฐ ซึ่งผู้อื่นจะให้เป็นไปเทียมไม่ได้เป็นไปแล้ว ทรงประกอบอุปการกิจสั่งสอนเวไนยสัตว์มีพระเบญจวัคคีย์เป็นต้นให้ตรัสรู้จตุราริยสัจจ์ ทรงประดิษฐานบริษัททั้ง ๔ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ให้ดำรงอยู่ในพระสัทธรรมโลกุตตราริยมรรคผลตามอุปนิสัยสามารถ พระองค์ทรงประกาศพรหมจรรย์ให้สมบูรณ์แพร่หลาย เป็นประโยชน์แก่ประชุมชน คือเทพตามนุษย์เป็นอันมาก เสด็จพระพุทธดำเนินสัญจรสั่งสอนเวไนยสัตว์ในคามนิคมชนบทราชธานีนั้น ๆ มีเมืองราชคฤห์ ในมคธรัฐเป็นต้น ประดิษฐานพุทธสาวกมณฑลให้เป็นไป นับกาลกำหนดแต่อภิสมโพธิสมัยล่วงได้ ๔๔ พรรษา ครั้น ณ พรรษกาลที่ ๔๕ เสด็จจำพรรษาธิษฐาน ณ บ้านเวฬุคาม โดยพระพุทธอชยาศัย.

ทรงปลงอายุสังขาร

[เสด็จบ้านเวฬุคาม]

ครั้งนั้น พระองค์เสด็จจากอัมพปาลีซึ่งนางอัมพปาลีคณิกา ถวายเป็นสังฆารามแล้ว จาริกไปกับด้วยภิกษุสงฆ์พุทธบริวารเป็น

* มหาปรินิพพานสูตร ที. มหา. ๑๐/๘๕.

อันมาก ถึงบ้านเวฬุคามเป็นสถานในเขตเมืองไพศาลีนคร ครั้น
จวนใกล้วัสสูปนายิกาสมัย ตามวินยานุฎัตินิยมแล้ว สมเด็จพระ
บรมโลกนาถ ตรัสเรียกพระภิกษุสงฆ์ทรงอนุญาตให้จำพรรษา
ตามอรรถาธิบายว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงจำพรรษา
ณ จังหวัดเมืองไพศาลีตามมิตรตามสหายแห่งตน ๆ เกิด ก็แต่เราจะ
จำพรรษา ณ บ้านเวฬุคามตำบลน้อยนี้แล้ว." ทรงพระอนุญาตให้
ภิกษุทั้งหลายจำพรรษตามวาสกแห่งตน ๆ ฉะนั้นแล้ว ส่วนพระองค์
ทรงจำพรรษาอยู่ ณ บ้านเวฬุคามนั้น.

ครั้นภายในพรรษกาล สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระ
ประชวรชราพาธกล้า เกิดทุกขเวทนาใกล้มรณชนม์พินาศ ก็แต่พระ
องค์ดำรงพระสติสัมปชัญญะ อันทุกขเวทนากลานั้น ไม่เบียดเบียน
ให้อาตุรเดือรื้อนระส่ำระสายได้ ทรงอดกลั้นซึ่งทุกขเวทนาด้วย
อิทธิวิธานขันติคุณ ทรงเห็นว่ายังมีควรที่จะปรินิพพานก่อน จึง
ประณามขันไต่บำบัดอาพาธพยาธิทุกขนั้นเสียให้ระงับสงบไป ด้วย
ความเพียรอิทธิบาทภาวนา. ครั้นดำรงพระกายเป็นปกติระงับชราพาธ
นั้นแล้ว วันหนึ่งเสด็จทรงนั่งเหนือพระพุทธรอาสน์ ซึ่งปลูกาด ณ ร่มเงา
แห่งพระวิหาร พระอานนทเถระเข้าไปเฝ้าถวายอภิวัตนมัสการ แล้ว
กราบทูลว่า "ข้าพระองค์ได้เห็นความผาสุกแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า
แล้ว ความที่ทนทานอดกลั้นแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์

๑. อาพาธหนัก.

ได้เห็นแล้ว แต่ก็อาศัยที่พระผู้มีพระภาคทรงพระประชวรนั้น กาย
ข้าพระองค์ประหนึ่งจะอมระงมไป แม้ทิสานุกิศจีมีอมนไม่ปรากฏ
แก่ข้าพระองค์ แม้ธรรมทั้งหลายไม่สว่างแจ่มแจ้งแก่จิต เพราะ
มาวิตกรำพึงถึงความไข้ที่ทรงพระประชวรนั้น แต่มายินดีอยู่น้อย
หนึ่งว่า พระผู้มีพระภาคยังไม่ปรารภภิกขุสงฆ์แล้ว ตรัสพุทธพจน์
อันใดอันหนึ่งเพียงใดแล้ว ก็ยังจักไม่ปรินิพพานก่อน ข้าพระองค์
มีความยินดีเป็นข้อไว้ในอยู่น้อยหนึ่งดังนี้."

"ดูก่อนอานนท์ ภิกขุสงฆ์ยังมาหวังเฉพาะชื่ออะไรในเราเล่า
ธรรมเราได้แสดงแล้ว ทำไม่ให้มีภายใน ไม่ให้มีภายนอก กำมือ
อาจารย์ก็จะซ่อนความในธรรมทั้งหลาย ไม่มีแก่พระตถาคตเจ้า ๆ
ซึ่งเป็นศาสดาของเทพคามามนุษย์ มีจิตบริสุทธิ์ พ้นจากคณหานิสสัย
ทิฏฐินิสสัยด้วยประการทั้งปวงแล้ว ซึ่งข้อลี้ลับจะต้องปกปิดซ่อนบัง
ไว้ แสดงไว้แก่สาวกบางเหล่า มิได้ทั่วไปเป็นสรรพสาธาณณ์ หรือ
จะพึงแสดงให้สาวกทราบได้ต่ออวสานกาลที่สุด ไม่มีเลย."

ดูก่อนอานนท์ ผู้ใดยังมีฉันทะอาลัยอยู่ว่า จักรักษากิขุสงฆ์
หรือว่าภิกขุสงฆ์ มีตัวเราเป็นที่พำนัก ผู้นั้นแลจะพึงปรารภภิกขุสงฆ์
และกล่าวคำอันใดอันหนึ่ง ซึ่งแสดงห้วงสินหาอาลัย อันจะรำพึง
เช่นนั้นไม่มีแก่พระตถาคตเลย พระตถาคตจะปรารภภิกขุสงฆ์แล้ว
กล่าวคำอันหนึ่งนั้นแลคราวหนึ่ง.

ดูก่อนอานนท์ บัดนี้เราแก่เฒ่าเป็นผู้ใหญ่ล่วงกาลผ่านวัยเสียแล้ว

ชนอายุกาลแห่งเราถึง ๘๐ ปีเข้านี้แล้ว กายแห่งพระตถาคตย่อม
เป็นประหนึ่งเกียนขำรูดที่ซ่อมแซมด้วยไม้ไผ่ มิใช่สัมภาระเกียน
จะนั้น.

ดูก่อนอานนท์ สมัยใด พระตถาคตเจ้าเข้าไปถึงซึ่งเจโตสมาธิ
ความตั้งเสมอแห่งจิตไม่มีนิมิต เพราะไม่ทำในใจซึ่งนิมิตทั้งหลาย
ทั้งปวง เพราะดับแห่งเวทนาบางเหล่าแล้วแลอยู่เมื่อใด พระตถาคต
เข้าอนิมิตตเจโตสมาธิ หยุดยั้งอยู่ด้วยอนิมิตตสมาธิแล้ว กายแห่ง
พระตถาคต ย่อมมีผาสูกสบายในสมัยนั้น.

"ดูก่อนอานนท์ เพราะเหตุอนิมิตตสมาธิวิหาร เป็นเหตุให้กาย
มีความผาสูกนั้น ท่านทั้งหลายจงมีตนเป็นเกาะเป็นที่พึ่ง ใสบุคคลมีสิ่ง
อื่นเป็นที่พึ่ง คือมีธรรมเป็นเกาะเป็นที่พึ่งอยู่ทุกอิริยาบถเถิด." ตรัส
ดังนี้แล้ว ทรงแสดงซึ่งชื่อว่ามิตนมีธรรมเป็นที่พึ่งนั้น ด้วยสามารถ
ประกอบในสติปัญญาทั้ง ๔ สั่งสอนภิกษุสงฆ์ในเอกายนมรรค คือ
สติปัญญาภาวนาและปริณกเทศนา ตามสมควรแก่อุปนิสัยนั้น ๆ
เสด็จสำราญพระอิริยาบถ บำเพ็ญพุทธกิจ ณ บ้านเวฬุคาม จนกาล
ล่วงไปถึงเดือนที่ ๓ แห่งฤดูเหมันต์ ซึ่งพระอรธรรคถาจารย์กำหนดว่า
มาฆบรูณมีสมัยเป็นวันปลงอายุสังขาร ณ ปาวาลเจดีย์สถาน คดังนี้.

ในพระบาลีก็มีได้มีนิยามกาลว่า เป็นฤดู เดือน ปักษ์ ดิถี อันใด
กล่าวได้แต่โดยเป็นสมัยติดต่อกันจะเห็นว่า ครั้งนั้น เป็นเวลาเข้า
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถือเอาบาตรและจีวรแล้ว เสด็จโจร

บิณฑบาต ณ เมืองเวสาลีแล้ว ครั้นปัจฉิมภัตกลับจากบิณฑบาต
ดำรงสั่งให้พระอานนทเถรเอาผ้าสีทนะสำหรับรองนั่ง เสด็จไปยัง
ป่าवालเจตีย์ เพื่อสำราญอยู่ ณ กลางวัน พระอานนทเถรเจ้าลาดผ้า
สีทนะถวาย ณ ร่มพฤกษาแห่งหนึ่ง พระองค์เสด็จนั่งลงแล้ว พระ
อานนทเถรเจ้าเข้าไปถวายบังคม นั่ง ณ ที่ควรข้างหนึ่ง. สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้า ประสงค์จะให้พระอานนทกราบทูลอาราธนา เพื่อจะ
ดำรงอยู่ชั่วอายุกับหนึ่ง หรือเกินกว่าอายุกับนั้น พระองค์จึงทำ
นิมิตอันชัด แสดงอานุภาพแห่งอิทธิบาทภาวนาว่า สามารถจะให้ท่าน
ผู้ใดเจริญดำรงอยู่อายุกับหนึ่ง หรือเกินกว่าอายุกับ ได้ตรัสโอกาส
ปริยายนิมิตอันชัดคั่งนั้นถึง ๓ หน มารเข้าคลใจพระอานนทเสีย จึง
ไม่สามารถจะรู้ความแล้วได้สติอาราธนาจะนั้น. พระสุคตเจ้าจึงทรง
จับพระอานนทเสียจากที่นั้น พระอานนทถวายบังคมทำประทักษิณ
แล้วไป นั่ง ณ ร่มไม้แห่งหนึ่ง ไม่ไกลนักแต่พระโลกนาถ.

ครั้นพระอานนทหลีกไปแล้วไม่ช้า มารเข้าไปเฝ้าแล้ว ยกเนื้อ
ความแต่ปางหลัง ครั้งแรกได้ตรัสรูปอภิสมโพธิญาณ ประทับควงไม้
อชปาลนิโครธนั้น ได้ตรัสว่า "บริษัททั้ง ๔ เหล่า ภิกษุ ภิกษุณี
อุบาสก อุบาสิกา ยังไม่ฉลาดอาจแสดงธรรมย่อปริบปวาทโดย
สทธรรม และพรหมจรรย์ยังไม่ประกาศแพร่หลายบริบูรณ์ด้วยดี
สำเร็จประโยชน์แก่ประชุมชนเป็นอันมาก ทั้งเทพคามามนุษย์เพียงใด
ยังจักไม่ปรินิพพานก่อนเพียงนั้น ดังนี้ บัดนี้ ปรีศสมบัติ และ

พรหมจรรย์ก็สมบูรณ์ดังพุทธประสงค์ทุกประการแล้ว ขอพระผู้มีพระภาคจงปรินิพพานเถิด บัดนี้ เป็นกาลที่จะปรินิพพานแห่งพระผู้มีพระภาคแล้ว." เมื่อมารกล่าวดังนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า "ดูก่อนมาผู้มีบาป ท่านจงมีขวนขวายน้อยเถิด ความปรินิพพานแห่งพระตถาคตจักมีไม่ช้า โดยกาลที่ล่วงไปแล้วแห่ง ๓ เดือนแต่นี้ พระตถาคตจักปรินิพพาน."

ครั้งนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคมีพระสติสัมปชัญญะ ปลงอายุสังขาร ณ ปาวาลเจดีย์ ก็เกิดอศรจรย์แผ่นดินไหวใหญ่และขนชันสยดสยองพิลึกน่าฟังกลัว ทั้งกลองทิพย์ก็บันลือด้นในอากาศ ครั้งนั้น พระอานนท์เกิดพิสงเพราะอศรจรย์เกิดมีนั้น จึงออกจากร่มพศกษาเข้าไปสู่ที่เฝ้า ถวายบังคมนั่ง ณ ที่ควรแล้ว ทูลถามถึงเหตุซึ่งให้เกิดอศรจรย์ มีแผ่นดินไหวใหญ่เป็นต้นนั้น. สมเด็จพระผู้มีพระภาคตรัสเหตุ ๘ ประการ ที่จะให้เกิดแผ่นดินไหวใหญ่ ก็อลมกำเริบ ๑ ท่านผู้มีฤทธิ์บันดาล ๑ พระโพธิสัตว์จุติจากคฤตติลงสู่พระครรภ์ ๑ พระโพธิสัตว์ประสูติ ๑ พระตถาคตเจ้าตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ๑ พระตถาคตเจ้าให้พระอนุตตรธรรมจักรเป็นไป ๑ พระตถาคตเจ้าปลงอายุสังขาร ๑ พระตถาคตเจ้าปรินิพพานด้วยอนุปาทิสถนิพพานธาตุ ๑ เหตุทั้ง ๘ นี้เป็นปัจจัยจะให้แผ่นดินไหวใหญ่ลงอย่าง ๆ แล้ว ทรงนำเนื้อความแต่ปางหลัง ครั้งแรกได้ตรัสอภิธรรมโพธิ เสด็จอยู่ ณ ควงไม้ขอชปาลนิโครธ ได้ตรัสไว้แก่มารฉนใด

นั้น มาตราสแก่พระอนานนท์แล้ว แสดงว่าพระองค์ได้ปลงอายุสังขารแล้ว แผ่นดินไหวใหญ่เพราะเหตุนั้น.

พระอนานนท์จึงกราบทูลว่า "ขอพระผู้มีพระภาค จงตั้งอยู่กับหนึ่งเถิด เพื่อเกื้อกูลแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อจะอนุเคราะห์ซึ่งสัตว์โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทพตามนุษย์ทั้งหลาย" พระผู้มีพระภาคตรัสห้ามว่า "ดูก่อนอนานนท์ อย่าเลย ท่านอย่าได้วิงวอนพระตถาคต บัดนี้มีไฉ่กาลเพื่อจะวิงวอนพระตถาคตเสียแล้ว." พระอนานนท์ก็กราบทูลวิงวอนถึง ๒ ครั้ง ๓ ครั้ง, พระองค์จึงตรัสถามว่า "ดูก่อนอนานนท์ ท่านเชื่อซึ่งปัญญาตรัสรู้แห่งพระตถาคตหรือ?"

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เชื่อ."

"ดูก่อนอนานนท์ ถ้าท่านเชื่อเช่นนั้นแล้ว โฉนมาบีบคั้นแก่นได้พระตถาคตถึง ๓ ครั้งแล้ว?"

"ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ได้ฟัง ได้รับมาเฉพาะพระพักตร์แห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า 'อิทธิบาททั้ง ๔ ประการ ท่านผู้ใดผู้หนึ่ง ได้เจริญทำให้มาก ชำนาญแล้วคล่องแล้ว ถ้าท่านผู้นั้นงานใจจะดำรงอยู่นานด้วยรูปกายแล้ว ก็จะพึงตั้งอยู่ได้กับ ๑ บ้าง เหลือกว่ากับ ๑ บ้าง. อิทธิบาททั้ง ๔ นั้น พระตถาคตเจ้าได้เจริญแล้วคล่องชำนาญแล้ว ถ้าพระตถาคตเจ้ามาปรารณาจะตั้งอยู่ด้วยสรีระประพันธ์นั้นไซ้ ก็จะดำรงอยู่สิ้นอายุกับ ๑ หรือ

เกินกว่าอายุห้าปี ๑ นั้นได้' ดังนี้. เพราะเหตุนี้ ข้าพระองค์จึงได้กราบทูลวิงวอนอาราธนาถึง ๓ ครั้งเป็นกำหนดดังนี้."

พระผู้มีพระภาคตรัสถามพระอานนท์อีกเล่าว่า "ดูก่อนอานนท์ ท่านเชื่ออยู่หรือ ซึ่งอานุภาพแห่งอิทธิบาทภาวนานั้น."

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เชื่อ."

"ดูก่อนอานนท์ เพราะเหตุนี้ เมื่อพระตถาคตทำนิมิตโอกาสอันชัด และอานนท์ไม่สามารถจะรู้ ไม่ได้วิงวอนพระตถาคตในครั้งก่อน ๆ อันยังเป็นกาลอยู่นั้น ก็เป็นความผิดของอานนท์ผู้เดียว ถ้าในคราวนั้น ๆ หากอานนท์จักพึงวิงวอนพระตถาคตไซ้ พระตถาคตจะพึงห้ามเสีย ๒ คำ ครั้นวาระที่ ๓ พระตถาคตก็จะพึงรับคำวิงวอนอาราธนานั้น เพราะเหตุนี้ อานนท์ไม่วิงวอนเสียแต่ยังเป็นกาลอยู่นั้น เป็นความผิดของอานนท์ผู้เดียว

ครั้นพระองค์ตรัสดังนี้แล้ว และนิมิตโคกาสอันชัดเห็นปานนั้น พระองค์ได้ทำแล้วแก่พระอานนท์ในกาลก่อนในสถานเท่าใด สิ้นวาระเท่าใด พระองค์ก็ทรงประมวลสถานทั้งปวงนั้นนับได้ ๑๖ ตำบลมาแสดงแก่พระอานนท์โดยพิสดาร. และสถานทั้ง ๑๖ ตำบลนั้น เมืองราชคฤห์ ๑๐ ตำบล เมืองเวสาลี ๖ ตำบล. ๑๐ ตำบลเมืองราชคฤห์นั้น ภูเขาฉิมภูฏเป็นที่ ๑ โคตมนิโครธเป็นที่ ๒ เหวที่ทังโจรเป็นที่ ๓ ถ้ำสัตตบัณฑุกุหา ช้างภูเขาเวภารบรรพตเป็นที่ ๔ กาศศิลา ช้างภูเขาอิสิคิลิบรรพตเป็นคำรบ ๕ เจ้าม้าชื่อว่าสัปปิโสณฑิกา ณ สัตวัน

เป็นคำรบ ๖ ตโปทารามเป็นที่ ๗ เวฬุวันเป็นที่ ๘ จีวกัมพวันเป็นที่ ๙ มัททกุงกิมิคทายวันเป็นที่ ๑๐. สถาน ๑๐ ตำบลนี้อยู่เมืองราชคฤห์ และสถาน ๖ ตำบลเมืองเวสาลีนั้น อุเทนเจดีย์เป็นที่ ๑ โคตมกเจดีย์เป็นที่ ๒ สัตตัมพเจดีย์เป็นที่ ๓ พหุปุตตเจดีย์เป็นที่ ๔ สารันทเจดีย์เป็นคำรบ ๕ ปาวาลเจดีย์นี้เป็นคำรบ ๖ รวมเป็น ๑๖ สถานด้วยประการฉะนี้. ในวาระทั้ง ๑๖ ครั้งนั้น เป็นกาลอยู่ที่จะวิงวอนพระตถาคต อานนทก็มิได้รู้ มิได้วิงวอนเล่า ถ้าใน ๑๖ วาระนั้น อานนทได้วิงวอนแต่ในสถานใดสถานหนึ่งแล้วไซ้ พระตถาคตจะพึงห้ามเสีย ๒ ครั้ง ครั้งที่ ๓ ก็จะได้รับอาราธนา เหตุใดใน ๑๖ ตำบลนั้น อานนทที่ไม่สามารถจะรู้ ไม่ได้วิงวอน เหตุนั้น ข้อนั้นก็เป็นความผิดของอานนทผู้เดียว.

"ดูก่อนอานนท เราได้บอกแล้วตั้งแต่เดิมหาไม่หรือว่า บรรดาสัตว์สังขารเป็นที่รักเจริญใจทั้งปวงเที่ยว ย่อมเป็นต่าง ๆ พลัดพรากเป็นอย่างอื่นไป ไม่คงคนถาวรอยู่ได้ตามใจประสงค์ อันสิ่งที่เที่ยงซึ่งสัตว์ประสงค้อยู่กันนั้น สัตว์ทั้งหลายจะพึงได้ในสังขารนี้แต่ไหนเล่า สิ่งใดเกิดมาเป็นมาอันปัจจัยแต่งขึ้น มีความฉิบหายไปเป็นธรรมดา อันจะร่ำร้องปรารถนาทะยานไปว่า ขอสิ่งนั้นอย่าฉิบหายไปเลย ดังนี้ นี้ไม่เป็นฐานะที่จะให้ได้ดังใจประสงค์

"ดูก่อนอานนท ก็สิ่งใดแล พระตถาคตให้สละแล้ว คายแล้ว

๑. ในบาลี เป็น สารันทเจดีย์.

ปล่อยเสียแล้ว ละเสียแล้ว วางเสียแล้ว อันพระตถาคตจะคืนกลับ
มายังสิ่งนั้นเพราะเหตุแห่งชีวิต ดังนี้ "ไม่เป็นฐานะที่ตั้งจะมีได้."

ประธานโอวาทแก่ภิกษุสงฆ์

[เสด็จป่ามหาวัน]

เมื่อพระผู้มีพระภาค ตรัสแก่พระอานนทขณะนั้นแล้ว จึงเสด็จ
พุทธดำเนินยังกุฎาคารศาลाप้ามหาวัน คำรัสสั่งให้พระอานนท์ให้หา
ภิกษุทั้งหลาย บรรดาที่อาศัยเมืองเวสาลีอยู่มาประชุม ณ อุปัฏฐาน-
ศาลาโรงฉันพร้อมแล้ว พระองค์ก็เสด็จพุทธดำเนินไปประทับนั่ง
ณ พุทธอาสน์แล้ว ตรัสประธานโอวาทสอนภิกษุสงฆ์ด้วยอภิญา-
เทศิตธรรมว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เหตุใด ท่านทั้งหลาย มีความ
ปรารถนานักจะให้เราตั้งอยู่ยาวนาน เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชน
เป็นอันมาก เหตุคั้งนั้น ธรรมทั้งหลายเหล่านี้ เราได้เทศนาแสดงไว้
ด้วยปัญญาอันยิ่ง แสดงไว้เพื่อจะตรัสรู้เฉพาะหน้า ล่วงโลกิยญาณ
บรรลุลोकุตตรปัญญา ธรรมทั้งหลายเหล่านั้น ท่านทั้งหลายพึงเรียน
ให้ดีให้สำเร็จประโยชน์ โดยเอื้อเพื่อเคารพตามจริง และพึงสั่งเสพ
เจริญทำให้มากในสันดาน อันนั้นก็พึงให้พรหมจรรย์ตั้งอยู่ได้นาน
ไม่เสื่อมสูญ อันนั้นจะพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชน
เป็นอันมาก เพื่อจะอนุเคราะห์ซึ่งสัตว์โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อ
กูล เพื่อความสุขแก่เทพดาและมนุษย์ทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายที่เรา

แสดงด้วยปัญญาอันยิ่งนั้นเหล่าใดเหล่า คือ สติปัญญา ๔ สัมมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ มรรคมงคล ๘ ๘ ประการเหล่านี้ ชื่ออภิญญาเทสิตธรรม ท่านทั้งหลายพึงเรียนให้ดี และสั่งเสพเจริญทำให้มากในสันดานเถิด. พระตถาคตพุทธเจ้าจะพึงทรงอยู่เพื่อประโยชน์ใด ประโยชน์นั้น จักสำเร็จได้แก่ประชุมชนเป็นอันมาก ทั้งเทพตามนุษย์ทั้งหลาย."

ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาค ทรงสั่งสอนในสังเวคกถา และอัปมาทธรรม ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เราเตือนท่านทั้งหลายให้รู้ สังขารคือธรรมที่ปัจจุยต์ตั้งขึ้นทั้งหลาย มีความเสื่อมเป็นธรรมดา ท่านทั้งหลายจงยังประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่นให้ถึงพร้อมบริบูรณ์ด้วยไม่ประมาทเถิด. ความที่แห่งพระตถาคตจะปรินิพพานจักมีไม่ช้า โดยกาลที่ล่วง ๓ เดือนแต่ขึ้นไป พระตถาคตจักปรินิพพาน ชนทั้งหลายเหล่าใด ทั้งที่เป็นคนหนุ่ม ทั้งที่เป็นคนแก่ ทั้งที่เป็นพาล ทั้งที่เป็นบัณฑิต ทั้งคนมั่งคั่งและคนจน ยากไร้ ชนทั้งปวงนั้น ล้วนมีความตายเป็นที่ไปในเบื้องหน้า ภาษณะคืนที่นายช่างหม้อกระทำแล้ว ทั้งเล็กทั้งใหญ่ทั้งสูงและคิบัก็ดี บรรดาภาษณะกินทั้งปวงไม่ว่าขนาดไหน ล้วนมีความแตกทำลายเป็นที่สุด ฉันทใด ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายก็มีความแตกทำลายประลัยพิณาศเป็นที่สุดฉันทนั้น. วยแห่งเราแก่รอบแล้ว ชีวิตแห่งเราน้อยแล้ว เราจักละเสียซึ่งท่านทั้งหลายไป ที่พึงอันเราได้ทำแล้วแก่ตน."

ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงเป็นผู้ไม่ประมาท มีสติ มีศีลเป็นอันดีเกิด จงมีความดำริมั่นคง จงตามรักษาซึ่งจิตตน บุคคลผู้ใด จักเป็นผู้ไม่ประมาท อยู่ ณ ธรรมวินัยนี้ บุคคลผู้นั้นจักละ เสียดซึ่งชาติสังสาร คือความท่องเที่ยวไปด้วยความเกิด จักทำที่สุด แห่งทุกข์ได้. สมเด็จพระสุคตบรมโลกนาถ ประกอบสาวกในความ ตั้งเวทและความเป็นผู้ไม่ประมาท ด้วยประการฉะนี้.

ครั้งนั้น เวลาเช้าเป็นภิกษาจารกาล สมเด็จพระผู้มีพระภาค ทรงนุ่งห่มแล้ว ถือนาฬาทและจีวรแล้ว เสด็จเข้าไปยังเมืองเวสาลี เพื่อบิณฑบาต. ครั้นปัจฉิมภัตร พระองค์กลับจากบิณฑบาตแล้ว ทอดพระเนตรเมืองเวสาลีเป็นนาคาวโลก* เสด็จกลับเฝ้าพระกายมา ทั้งพระองค์ เป็นมหาปุริสอาการ ตรัสเรียกพระอานนท์ว่า "ลูก่อน อานนท์ พระตถาคตเห็นเมืองไพสาลี ครั้งนี้ จักเป็นปัจฉิมทัตสนะ เห็นเป็นที่สุดเป็นคราวภายหลังแล้ว, ลูก่อนอานนท์ เรามาไปพร้อมกัน จะไปบ้านกัณฑุกาม."

[เสด็จบ้านกัณฑุกาม]

สมเด็จพระผู้มีพระภาค พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์พุทธบริวารเป็น อันมาก เสด็จพุทธดำเนินบรรลู่ถึงบ้านกัณฑุกามแล้ว เสด็จประทับ อยู่ ณ บ้านกัณฑุกามนั้น ตรัสเทศนาแสดงศีล สมาธิ ปัญญา วิมุคตติ เป็นอริยธรรม ๔ ประการว่า

๑. มองอย่างข้างหลัง.

"ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะอาศัยความไม่ตามตรัสรู้ ไม่แทงตลอดซึ่งธรรม ๔ ประการ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ ที่เป็นอริยธรรมนี้แลเป็นเหตุ เราผู้พระศาสดาและท่านทั้งหลายผู้สาวก จึงได้ท่องเที่ยวด้วยภพกำเนิดคติ สิ้นกาลนานนักอย่างนี้. โมหะ ความหลง ความมืด ที่ปกปิดไม่ให้เกิดปัญญาตรัสรู้ธรรมทั้ง ๔ นี้ เป็นเหตุมาให้เสวยสังสารทุกข์อันวิจิตรเป็นอนเนกประการ.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ ซึ่งเป็นอริยธรรมนั้น เราและท่านทั้งหลายได้ตามตรัสรู้แล้ว ได้แทงตลอดแล้ว ตัณหาอันเป็นเหตุจะทำให้เกิดในภพ เราและท่านทั้งหลายได้ตัดขึ้นเสียแล้ว ตัณหาเป็นเครื่องนำไปในภพตั้งเชือกผูกอยู่ในเท้าแห่งกาลสิ้นแล้ว ไม่สามารถจะทำภพอันใดอันหนึ่งได้ บัดนี้ความเกิดอีกแห่งเราก็ดี แห่งท่านทั้งหลายก็ดี บ่มีได้มี."

ก็แลเมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาค เสด็จอยู่ ณ บ้านภัณฑุกาม นั้น พระองค์ตรัสธรรมิกถาแสดงไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา สั่งสอนภิกษุทั้งหลายมากกว่าธรรมิกถาอื่น แล้วแสดงอานิสงส์ว่า "ศีลเป็นที่ตั้งอันใหญ่แห่งคุณพิเศษเบื้องต้น ประหนึ่งแผ่นดินเป็นที่อาศัยทำกิจการ ที่จะพึงทำด้วยเรียวแรงฉะนั้น ศีลเมื่อบริบูรณ์ด้วยดี อบรมสมาธิแล้ว สมาธิก็มีผลมีอานิสงส์ใหญ่ยิ่ง เมื่อสมาธิได้อบรม ปัญญาเล่า ปัญญาก็มีผลใหญ่หลวง เมื่อปัญญาอบรมจิตแล้ว จิตก็มีวิมุตติหลุดถอนพ้นพิเศษจากอาสวะทั้งหลายที่คงสันดาน คือ

กามาสวะ ภาสวะ อวิชาสวะ ให้สรรพอาสวะทั้งปวงปราศไป เป็นนิริณชนพินาศ. สิกขาทั้ง ๓ เป็นปฏิปทาทางแห่งวิมุตติ ๆ เป็นแก่นแห่งพระธรรมวินัย สาวกจะบรรลุวิมุตตินั้นได้ ก็ด้วยทำให้บริบูรณ์ในไตรสิกขานั้น."

[เสด็จโกกนคร]

ครั้งนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาค เสด็จทำสัตตูปการกิจ ประทับ ณ บ้านภักชุกคาม ตามพุทธอัชยาศัยแล้ว ก็เสด็จพุทธดำเนินไปยังบ้านหัตถิกคาม และบ้านอัมพคามและชัมพูคาม ล่วงไปตามลำดับ เสด็จจากบ้านชัมพูคามไปยังโกกนคร เสด็จประทับอยู่ ณ อานันทเจดีย์ในเขตโกกนครนั้น ตรัสเทศนามหาปเทศ ๔ ฝ่ายพระสูตร สอนภิกษุบริษัท เพื่อจะเป็นเครื่องกำหนดรู้ซึ่งภาษานั้น ๆ ว่า เป็นธรรม เป็นวินัย เป็นสัตตศาสนา และมีไช้ธรรม มิใช่วินัย มิใช่สัตตศาสนา.

ความในสุดตันติกมหาปเทศทั้ง ๔ นั้นว่า "ถ้าจะมีภิกษุมหาอั้ง พระศาสดาก็ดี อั้งสงฆ์ อั้งคณะ อั้งบุคคลก็ดี แล้วแสดงว่า 'นี่เป็นธรรมเป็นวินัย เป็นสัตตศาสนา' คั้งนี้ แก่ผู้ใด เธอผู้ได้ฟัง อย่าพึงรีบยินดีรับภายิตของผู้มาอั้งนั้น และอย่าพึงห้ามภายิตนั้นก่อน ให้พึงเรียนบทพญัญชนะให้แน่นอนแล้ว พึงสอบในสูตร พึงเทียบได้กันวินัย. ถ้าภายิตนั้นไม่สอบในสูตร ไม่เทียบได้กันวินัยแล้วไซ้พึงเข้าใจว่ามีไช้คำของพระผู้มีพระภาค เธอผู้นี้รับมาผิด จำมาเคลื่อนคลาดแน่แล้ว. ต่อเมื่อใดมาสอบในสูตรและเทียบในวินัยก็ได้กัน ไม่

ผิดไม่เคยอ่อนคลาย เมื่อนั้น พึงลงความสันนิษฐานว่า นี้คำของพระผู้มีพระภาคแน่แล้ว เธอผู้นี้รับมาด้วยดีไม่วิปริต อันนี้ความย่อในมหาปเทศ ที่อ้างใหญ่ ๔ อย่างฝ่ายพระสูตร. และเมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเสด็จอยู่ ณ อานันทเจดีย์นั้น ก็ได้ตรัสธรรมมีกถาแสดงไตรสิกขา โดยนัยหลังเป็นพาทูลกถามากกว่าธรรมมีกถาอื่น ตามสมควรแก่เวไนยสัตว์และกาลสมัย.

นายจุนทะ ถวายปัจฉิมปัจฉิมทบาท

เสด็จไปวานคร

เมื่อพระองค์เสด็จอยู่ ณ โภคนคร ตำราญพุทธอชยาสัย กาลเดือน วัน ก็ล่วงไป ๆ ไกลถึงกำหนดซึ่งนิยมไว้เมื่อปลงอายุสังขารว่าล่วงแต่ไป ๓ เดือนนั้น สมเด็จพระโลกนาถ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์พุทธบริวารเป็นอันมาก เสด็จพระพุทธดำเนินถึงเมืองปาวานคร เสด็จประทับอยู่ ณ อันพานป่าไ้มะม่วงแห่งนายจุนทะ ผู้บุตรแห่งนายช่างทอง. ฝ่ายนายจุนทกัมมารบุตร ได้ยินข่าวพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาถึงเมืองปาวาแล้ว บัดนี้เสด็จอยู่ ณ ป่าไ้มะม่วงแห่งเรา จึงไปยังที่เฝ้า ถวายอภิวัตบังคมพระโลกนาถแล้วนั่ง ณ ที่ควร สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสธรรมมีกถาให้นายจุนทกัมมารบุตรเห็นในทางกรรมและวิบาก ให้ถือเอามั่นซึ่งกุศลจริยา ให้กล้าหาญรื่นเริง ในธรรมจริยาสัมมาปฏิบัติแล้ว นายจุนทกัมมารบุตรกราบทูลเชิญเสด็จ เพื่อ

จะรับภัตตาหาร ณ วันพรุ่งนี้ว่า "ขอพระผู้มีพระภาคเจ้ากับภิกษุสงฆ์จงทรงรับภัตตาหารของข้าพระองค์เพื่อเสวย ณ วันพรุ่งนี้" สมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์ ด้วยทรงนั่งอยู่ตามธรรมเนียมบรรพชิต นายจุนทกัมมารบุตร ทราบว่าทรงรับแล้ว ลุกจากอาสน์ถวายอภิวาท บังคมทำประทักษิณแล้วหลีกไป.

แล้ววันที่นายจุนทกัมมารบุตร เชิญเสด็จพระโลกนาถนั้น เป็นวันหน้าแห่งวันที่เสด็จดับขันธปรินิพพาน วันรุ่งขึ้นที่นายจุนทกัมมารบุตรได้ถวายภัตตาหาร ปัจฉิมภัตตบาตทานนั้น เป็นวันพระองค์ดับขันธปรินิพพาน ซึ่งพระอรหันตจักษุเจ้านิมมไว้ว่า เป็นมหามงคลสมัย วิสาขปุรณมีดิถีเพ็ญพระจันทร์เสวยวิสาขนักษัตร ให้บัณฑิตพึงสันนิษฐานในอภิลักขิตสมัย ด้วยประการฉะนี้.

ครั้งนั้น นายจุนทกัมมารบุตร โดยล่วงราตรีนั้นแล้ว ให้ตกแต่งขาทนิยะของควรถือ และโภชนนิยะของควรรบริโภคนประณีต และมังสะสุกอ่อนเป็นอันมาก ณ เกศสถานของตนเสร็จแล้ว จึงให้บุรุษไปกราบทูลกัศคกาล แต่สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคว่า "บัดนี้เป็นกาลควรที่เสด็จพุทธดำเนิน ภัตตาหารเสร็จแล้ว." ลำดับนั้น เวลาเช้า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงบาตรจีวรตามสมณวัตร พร้อมด้วย

๑. คำบาลีว่า "สุกรมทฺทว" อรรถกถาแก้ว่า มังสะสุกอ่อนหรือวิธีปรุงอาหารหรือชื่ออาหาร ไม่น่า แต่ชาวลังกาเรียกเห็ดว่า "สุกรมตัว" เพราะฉะนั้น น่าจะเป็นเห็ดชนิดหนึ่ง เช่น เห็ดหมูอ่อนในเมืองไทยกระมัง ?

ภิกษุสงฆ์พุทธบริษัทเป็นอันมาก เสด็จจากอัมพวันถึงเคหสถานแห่ง
นายจุนทกัมมารบุตร เสด็จนั่ง ณ พุทธอาสน์แล้ว พระองค์ผู้ทรง
พระอนาวรณญาณ ตรัสเรียกนายจุนทกัมมารบุตรว่า "ดูก่อนจุนทะ
มังสะสุกรอ่อนอันใด ท่านได้ตกแต่งไว้เป็นไทยธรรมบิณฑบาตทาน
ท่านจงอังคาสซึ่งเราด้วยมังสะสุกรอ่อนนั้น เบื้องว่าขาทนิยะ โภชนียะ
สิ่งอื่นอันใด อันได้ตกแต่งไว้เป็นวัตถุแห่งบิณฑบาตทาน ท่านจง
อังคาสภิกษุสงฆ์ด้วยขัชชะ โภชชาหารสิ่งนั้นเกิด." นายจุนทะรับพุทธ-
พจน์บัญชาแล้ว ก็ถวายมังสะสุกรอ่อนในพระผู้มีพระภาคพระองค์
เดียว อังคาสภิกษุสงฆ์ด้วยขัชชะ โภชชาหารอื่น ๆ โดยนัยนั้น. ครั้น
เสร็จกิจแล้ว พระโลกนาถตรัสเรียกนายจุนทะให้นำเอามังสะ
สุกรอ่อนที่เหลืออยู่นั้นไปฝังเสียในบ่อ เพราะเหตุผู้อื่นนอกจากพระ
ตถาคตเจ้าแล้วไม่ควรที่จะบริโภครแล้วให้ย่อยไปได้ แล้วพระองค์ทรง
แสดงธรรมีกถาให้นายจุนทกัมมารบุตรชื่นชมในกุศลบุญจริยา แล้ว
เสด็จพุทธดำเนินไปกับภิกษุสงฆ์พุทธบริวาร.

ทรงพระประหาร

[เสด็จเมืองกุสินารา]

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงบริโภครกัถาอาหารของนายจุนทะ
แล้ว ก็เกิดอาพาธกล้า ทรงพระประหารลงพระโลหิต เกิดเวทนากล้า
นักใกล้แต่มรณทุกซ์ พระองค์มีพระสติสัมปชัญญะไม่ทรงทรมนทรมาย

ทรงอดกลั้นซึ่งทุกข์เวทนานั้นด้วยอธิวาสนขันตี. ครั้งนั้น คำรัสเรียก
พระอานนท์ว่า "ลูกก่อนอานนท์ เรามาไปพร้อมกัน จักไปเมือง
กุสินารา." พระอานนท์รับพุทธานุญาติพนธ์แล้ว บอกแก่ภิกษุสงฆ์ให้
ทราบทั่วกันเสร็จแล้ว สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าก็เสด็จโดยมรรควิถี
ที่สัตถุจรไปยังกุสินารานคร. มากลางมรรคาทรงลำบากพระกายนัก
เสด็จแหวะลงจากหนทาง เข้าประทับร่มพฤกษาดำบลหนึ่ง คำรัสสั่ง
พระอานนท์ว่า "ลูกก่อนอานนท์ เร็วเถิด ท่านจงปูลาดผ้าสังฆาฏิพับ
ให้เป็น ๔ ชั้นแก่เรา เราเหน็ดเหนื่อยนัก จักนั่งพักระงับความลำบาก
กาย." พระอานนท์ปูผ้าสังฆาฏิถวาย พระองค์เสด็จนั่งแล้วตรัสเรียก
พระอานนท์ว่า "ลูกก่อนอานนท์ ท่านจงนำน้ำฉันมาให้เรา เราจักดื่ม
ระงับความระหายให้สงบ." พระอานนท์กราบทูลว่า "ข้าแต่พระผู้มี-
พระภาค เกวียนประมาณ ๕๐๐ เล่ม เพิ่งข้ามแม่น้ำผ่านไป น้ำ
ฉน แม่น้ำนี้มีน้อย ถูกล้อเกวียนบดแล้วขุ่นนํก ไม่ควรเป็นน้ำฉัน
แม่น้ำกกุชานที มีน้ำใสน้ำจืดน้ำเย็น มีทำอันงามควรรื่นรมย์ อยู่ไม่
ไกลนัก เชิญเสด็จพระผู้มีพระภาคดำเนินไป ฉน แม่น้ำกกุชานทีนั้นเกิด
จักได้เสวยและสร่งชำระพระกายให้เย็นเป็นสุขสำราญ." พระโลกนาถ
ก็ตรัสสั่งฉนนั้นถึง ๓ ครั้ง พระอานนท์กราบทูลทัดทาน ๒ ครั้ง ครั้น
วาระที่ ๓ พระเถรเจ้ามิได้กราบทูลทัดทานประการใด ด้วยพระเถรเจ้า
มีสติระลึกรู้ว่า "อันพระตถาคตพุทธเจ้าทั้งหลาย จะดำรงคงพระ
วาจาด้วยไช้เหตุเป็นไม่มี" รับสุคตาคณตติพนธ์แล้ว ถือเอาบาตร

เข้าไปยังแม่น้ำนั้น. ครั้งนั้น อำนาจพุทธฤทธานุภาพมาบันดาลให้ปรากฏน้ำพิศวงนัก เมื่อพระอานนทเถระเจ้าถือบาตรเข้าไปใกล้ หวังจะตักอุทกวาริมาถวาย แม่น้ำนั้นที่ขุ่นด้วยลื้อเกวียนอยู่แต่เดิม ก็ใสสะอาดไม่ขุ่นมัวเป็นมหัศจรรย์. พระอานนทเถระเจ้าได้เห็นเช่นนั้นแล้ว คำริว่า "ความที่พระตถาคตเจ้ามีฤทธิ์และอานุภาพใหญ่หลวงเป็นอัศจรรย์ ไม่เคยมีมาขึ้นได้ แม่น้ำนี้ขุ่นนัก เมื่อเราเข้าไปใกล้ เพื่อจะตัก น้ำก็ใสไม่ขุ่นมัว" พระเถระเจ้าตักน้ำจันด้วยบาตรแล้ว บันเทิงจิตเข้าไปเฝ้าพระโลกนาถกราบทูลของอัศจรรย์นั้นแล้ว นำน้ำจันเข้าไปถวาย พระองค์เสวยตามพุทธประสงค์แล้ว เสด็จประทับ ณ ร่มพฤกษานั้น.

ณ สมัยนั้น บุตรแห่งมัลลกษัตริยราชหนึ่งชื่อปุกกุสะ เป็นสาวกของอาฬารดาบส กาลามโคตร ออกจากเมืองกุสินาราจะไปยังป่าวนคร เดินมาถึงประเทศนั้น ได้เห็นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จนั่ง ณ ร่มพฤกษา จึงเข้าไปเฝ้าถวายอภิวาทบังคมแล้ว นั่ง ณ ที่ควร ได้ฟังสันติวิหารธรรมของพระองค์ เกิดเลื่อมใส น้อมคู่ผ้าสังคิวรรณเข้าไปถวายสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า กราบทูลว่า "ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ผ้าเนื้อเกลี้ยงสีดั่งทองสังคิของข้าพระองค์คู่นี้เป็นคู่ผ้าพิเศษ อันข้าพระองค์จะพึงนุ่งห่มเป็นครั้งเป็นคราวเป็นของประณีตสงวนไว้ ขอสมเด็จพระผู้มีพระภาค จงอาศัยความอนุเคราะห์ ทรงรับคู่ผ้าสังคิวรรณนี้ของข้าพระองค์เถิด." พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส

ว่า "ถ้าอย่างนั้น ท่านจงให้เราปกกายด้วยผ้าสังคิวรรณผืนหนึ่ง จงให้อานนทปกกายด้วยผ้าสังคิวรรณผืนหนึ่งเกิด." ปุกกุสมัตถบุตรก็ถวายเป็นพุทธบริโภคนั้นผืนหนึ่ง ผืนหนึ่งถวายพระองค์ตามพุทธประสงค์จะนั้นแล้ว. สมเด็จพระผู้มีพระภาค ทรงแสงธรรมมีกตาให้ ปุกกุสมัตถบุตรรื่นเริงในกุศลธรรมจรียาตามสมควร ปุกกุสมัตถบุตรถวายอภิวัตบังคมทำประทักษิณ แล้วหลีกไป.

[ผิวกายพระตถาคตส่องไสยใน ๒ กาล]

เมื่อปุกกุสมัตถบุตรหลีกไปไม่ช้า พระเถรเจ้าอานนทน์น้อมคู่ผ้าสังคิวรรณนั้นเข้าไปถึงพระกายแห่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ทรงนุ่งผืนหนึ่งทรงห่มผืนหนึ่ง. คู่ผ้าสังคิวรรณนั้นปรากฏประหนึ่งถ่านปราศจากเปลว พอพระอานนทน์น้อมเข้าไปถึงพระกายแล้ว พรรณแห่งผิวพระกายแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็บริสุทธ์ผุดส่อง พระอานนทเถรเจ้ากราบทูลสรรเสริญว่า "พรรณแห่งพระฉวีแห่งพระตถาคตเจ้า บริสุทธ์ยิ่ง เป็นอัศจรรย์." พระองค์ตรัสว่า "ดูก่อนอานนท พรรณแห่งผิวแห่งพระตถาคตบริสุทธ์ส่องไสย จริงดังอานนทสรรเสริญ กายแห่งพระตถาคตย่อมบริสุทธ์ พรรณผิวผุดส่องยิ่งนักใน ๒ กาล คือในเวลารাত্রีที่จะตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ และในเวลา รাত্রีที่จะปรินิพพานด้วยอนุปาทิสเสนิพพานธาตุ ใน ๒ กาลนี้ กายแห่งพระตถาคตบริสุทธ์ยิ่งนัก พรรณแห่งผิวส่องไสยโดยพิเศษ ดูก่อนอานนท ในยามที่สุดแห่งราตรี ณ วันนี้แล ความปรินิพพานแห่งพระ

ตถาคต จักมี ฌ ระหว่างแห่งไม้รังทั้งคู่ ฌ สาลวันแห่งมัลลกษัตริย์
ทั้งหลาย เป็นที่แหวะเวียนไป ฌ เมืองกุสินารา, คู่ก่อนอนนทฺ์ เรามา
พร้อมกันไปยังแม่นํ้ากุกุชานที." พระอนนทฺ์รับพุทธานุติแล้วบอก
ภิกษุสงฆ์ให้ทราบ.

ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์พุทธ-
บริวารเป็นอันมาก เสด็จพุทธดำเนินไปถึงแม่นํ้ากุกุชานที เสด็จ
ลงทรงเสวยสำราญพระพุทธร้อชยาศัย เสด็จขึ้นจากแม่นํ้ากุกุชานทีแล้ว
เสด็จไปประทับอันพวัน ตรัสเรียกพระจุนทกเถระให้ปูลาดผ้าสังฆาฏิ
ให้เป็น ๔ ชั้นถวาย พระองค์สำเร็จสีหไสยา โดยข้างเบื้องขวา ตั้ง
พระบาทให้เหลื่อมกัน มีสติสัมปชัญญะ ทำในพระหฤทัยซึ่งอุทฐาน-
ตัณญา ความสำคัญในที่จะลุกขึ้น. พระจุนทกเถระเจ้านั่งเฝ้าอยู่ ฌ ที่
เฉพาะพระพักตร์ ฌ ที่เสด็จสำเร็จสีหไสยานั้น.

[บิณฑบาตทาน ๒ คราวมีผลเสมอกัน]

ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ถึงแล้วซึ่งพิเศษใน
ฐานาฐานญาณ ตรัสเรียกพระอนนทฺ์ว่า "คู่ก่อนอนนทฺ์ ข้อนี้
จะพึงมีบ้าง ใคร ๆ ผู้หนึ่งจะทำวิปฏิสาร ความเดือดร้อน ให้เกิดขึ้น
แก่นายจุนทกัมมารบุตรว่า 'คู่ก่อนนายจุนทะ' ไม่เป็นลาภของท่าน
ท่านได้ไม่ดีแล้ว พระตถาคตเจ้าได้บริโภคซึ่งบิณฑบาตของท่านเป็น

๑. สาละ ไม่มีใบใหญ่หนา ดอกเป็นช่อคล้ายดอกสารภี แต่โตกว่านั้น. เดิมท่านแปล
กันว่าไม้รัง แต่ความจริงไม้สาละไม่ใช่ไม้รังและไม่มีในเมืองไทย จึงเรียกทับศัพท์.

ครั้งที่สุดแล้ว เสด็จปรินิพพาน' ดังนี้ 'ดูก่อนอานนท์ ความวิปฏิสาร
เคื่อดรื้อนของนายจุนทกัมมารบุตรนั้น ท่านทั้งหลายพึงระงับเสียให้
สงบด้วยพลอบให้เบาใจดังนี้ว่า 'ดูก่อนนายจุนทะ เป็นลาภมากของ
ท่าน ท่านได้ดีแล้ว พระตถาคตเจ้าได้บริโภคซึ่งบิณฑบาตของท่าน
เป็นครั้งที่สุด แล้วปรินิพพาน, ดูก่อนนายจุนทะ ข้อนี้เราได้ฟังมา
ได้รับมาแล้ว ณ ที่เฉพาะพระพักตร์แห่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคว่า
'บิณฑบาต ๒ อย่างนี้ มีผลเสมอ ๆ กัน มีวิบากเสมอ ๆ กัน มีผล
ใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่กว่าบิณฑบาตทั้งหลายอื่น พระตถาคตเจ้า
บริโภคบิณฑบาตอันใดแล้ว ตรีศูซึ่งอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ อันนี้
บิณฑบาต ๑ พระตถาคตเจ้าบริโภคซึ่งบิณฑบาตอันใดแล้ว ปรินิพพาน
ด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ อันนี้บิณฑบาต ๑ บิณฑบาตทั้ง ๒ นี้
มีผลมีวิบากเท่ากัน มีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่กว่าบิณฑบาตทั้งหลาย
อื่น. กรรมที่ให้อายุและวรรณะ สุข ยศ สวรรค์และความเป็นอธิบดี
เป็นไป อันนายจุนทะได้สั่งสมก่อสร้างแล้ว, ดูก่อนอานนท์ ความ
วิปฏิสารเคื่อดรื้อนของนายจุนทกัมมารบุตร ท่านทั้งหลายพึงระงับเสีย
ให้สงบด้วยตถาคตภาษิต" ดังนี้เกิด.

ประทมอนุภูฐานไสยา

ครั้งนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์เป็น
อันมาก เสด็จพุทธดำเนินไป ข้ามแม่น้ำหริญญวดี ถึงเมืองกุสินารา

แล้ว บรรลุถึงศาลวันอันเป็นที่แหวะพักแล้ว ครัสต์ั้งพระอนานนท์ว่า "คุณอนานนท์ ท่านจงแต่งตั้งปลูกตั่งซึ่งเตียงให้มีเบื้องศีรษะ ณ ทิศอุดร ณ ระหว่างแห่งไม้รังทั้งคู่ เราเป็นผู้เหน็ดเหนื่อยนัก จักนอนระงับความลำบาก." พระอนานนทเถรเจ้ารับพุทธานัติโดยเคารพแล้ว ก็แต่งตั้งปลูกตั่งซึ่งเตียงพระแทนปริณิพพานไสยา ณ ระหว่างแห่งศาลพฤกษ์ทั้งคู่ ฝั่งที่สูงเบื้องพระเศียร ณ ทิศอุดร. สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสำเร็จซึ่งไสยาโดยข้างเบื้องขวา ตั่งพระบาทเลื่อมด้วยพระบาท มีสติสัมปชัญญะ แต่มิได้มีอานุภาพอันสัตถุญามนสิการ เพราะเหตุเป็นไสยาอวสาน เรียกว่าอนุญฐานไสยา.

ทรงปรารภสักการบูชา

[ทรงประกอบพุทธบริษัทในสัมมาปฏิบัติ]

สมัยนี้ ต้นรังทั้งคู่ก็ผลิดอกในอันมิใช่ฤดูกาล เบิกบานโดยรอบพฤกษมณฑล ตั้งแต่มูลรากเบื้องต้นตลอดยอด ก็ดาดายด้วยดอกเป็นอันเดียว ล้วนเบิกบาน ควรเป็นอัศจรรย์ และดอกศาลพฤกษ์ทั้งหลายนั้น หล่นลงยังพระศีรษะ เพื่อจะบูชาพระตถาคตเจ้า. ทั้งดอกมณฑารพเป็นของทิพย์มีในเมืองสวรรค์ และจूरณ์แห่งจันท์ สุกนธชาติของทิพย์ ก็ตกลงจากอากาศ ยังศีรษะแห่งพระตถาคตเจ้า ทั้งคนตรีทิพย์เทพเจ้าก็บันลือประโคมในอากาศ ทั้งสังคีตเสียงขับของทิพย์ก็เป็นไปในอากาศ เป็นมหานฤนาทโกลาหล เพื่อจะบูชา

สมเด็จพระตถาคตทศพลในอวสานกาล. ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคผู้วิเศษในทิพยจักขุ ทิพยโสตญาณ ตรัสเรียกพระอานนท์ ทรงแสดงทิพบุชาสักการะพิเศษแก่พระอานนท์แล้ว จะทรงแสดงซึ่งความที่พระตถาคตเจ้าไม่เป็นอันบริษัทสักการบูชา ด้วยอามิสแม้มากเพียงเท่านั้น ตรัสแก่พระอานนท์ว่า "ดูก่อนอานนท์ พระตถาคตเจ้าไม่เป็นอันบริษัทสักการะนบนอบนับถือนุชาค่านับ ด้วยสักการะพิเศษเพียงเท่านี้, ดูก่อนอานนท์ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาที่ดี ผู้ใดแลมาเป็นผู้ปฏิบัติซึ่งธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบยิ่ง ประพฤติธรรมสมควรไซ้ ผู้นั้นมาสักการะเคารพนอบนบนับถือนซึ่งพระตถาคตเจ้าด้วยบูชาอย่างยิ่ง. ดูก่อนอานนท์ เพราะเหตุนั้น ในการที่สักการบูชาพระตถาคตเจ้านี้ ท่านทั้งหลายผู้สาวกพึงสำเหนียกคนว่า เราทั้งหลายจักเป็นผู้ปฏิบัติสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบยิ่ง ปฏิบัติสมควรดังนี้ ดูก่อนอานนท์ ท่านทั้งหลาย พึงศึกษาสำเหนียกอย่างนี้เถิด สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เป็นธรรมิสราธิบดี ทรงประกอบสาวกพุทธบริษัทในธรรมานุธรรมปฏิบัติ ซึ่งพระองค์ประสงค์และสามารถจะให้ศาสนาสถาพรดำรงอยู่ได้ ด้วยประการฉะนี้.

ทรงแสดงความเป็นไปแห่งเทวดา

สมัยนั้น พระผู้เป็นเจ้า อุปวาณะ ผู้มีอายุ ยี่นถวายอยู่ณพักอยู่ ณ ที่เฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาค พระองค์มาขับพระผู้เป็นเจ้า

อุปัชฌายะ ผู้มีอายุนั้นเสียวว่า "ดูก่อนภิกษุ ท่านจงหนีไป ท่าน
อย่าได้ยื่น ฌ เบื้องหน้าแห่งเรา." ครั้งนั้น พระอานนท์เกิดปริวิตกว่า
"พระอุปัชฌายะผู้มีอายุองค์นี้ เป็นผู้อุปฐากอยู่ใกล้เคียงสมเด็จพระ
ผู้ทรงพระภาคเจ้ามานานแล้ว ครั้น ฌ กาลที่สุด พระผู้มีพระภาคเจ้า
มาทรงอุปเสนาทวารุกรานให้หนีไป ไม่ให้ยื่น ฌ ที่เฉพาะพระพักตร์เล่า
เหตุปัจจัยไฉนหนอ? พระอานนท์คิดแล้วจึงกราบทูลถาม. สมเด็จพระ
พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงเหตุว่า ดูก่อนอานนท์ เทพดาทั้งหลาย
ในหมื่นโลกธาตุมารประชุมแล้วโดยมาก เพื่อจะเห็นพระตถาคตเจ้า,
ดูก่อนอานนท์ เมืองกุสินารา สาลวันแห่งมัลลกะศรัยทั้งหลายเพียง
เท่าใด โดยรอบ ๑๒ โยชน์เป็นกำหนด ในที่เพียงเท่านั้น ประเทศนั้น
สักเท่าที่จดลงแห่งปลายชนทราย อันเทพดาทั้งหลายผู้มีศักดิ์ใหญ่
ไม่ถูกต้องมิได้มี ย่อมยึดยึดเบียดเสียดกันแน่นด้วยเทพดาทั้งหลาย
ผู้มีศักดิ์ใหญ่ที่วณทลสถาน รอบศาลวโนทยาน ๑๒ โยชน์, ดูก่อน
อานนท์ เทพดาทั้งหลายยกโทษอยู่ว่า 'เราทั้งหลายได้มาแล้วแต่ที่
ไกล หวังจะเห็นพระตถาคตเจ้า พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
ทั้งหลาย ย่อมบังเกิดขึ้นในโลก ฌ กาลบางครั้งบางคาบ ความ
ปรินิพพานแห่งพระตถาคตเจ้า จักมี ฌ ยามที่สุดแห่งราตรีวันนี้แน่
ก็แต่ภิกษุศักดิ์ใหญ่องค์นี้มาขึ้นกันอยู่ ฌ เบื้องหน้า แห่งพระผู้มีพระ
ภาค เราทั้งหลายไม่ได้เพื่อจะเห็นพระตถาคตเจ้า ในกาลเป็นที่สุด
ภายหลัง ฌ บัดนี้ เทพดาทั้งหลายยกโทษอยู่อย่างนี้ เราจึงขับ

อุปวาณภิกษุเสียดจากที่เบื้องหน้า" ด้วยประการฉะนี้.

พระอานนทเถรเจ้ากราบทูลถามประวัติแห่งเทพดาว่า "ข้าแต่
พระผู้มีพระภาค ก็เทพดาทั้งหลายเป็นอย่างไร ทำในจิตใจนเล่า?"
มีอยู่ เหล่าเทพดาทั้งหลายมีความสำคัญวิปลาสูในอากาศว่าเป็นปฐพี
บางเหล่าชาวภูมิสถานสำคัญในแผ่นดินว่าแผ่นดิน* ดังนี้ ต่างองค์ก็
สยายผมยกแขนทั้ง ๒ กลิ้งเกลือกไปมา ประหนึ่งมีเท้าอันขาด คร่ำ
ครวญถึงพระตถาคตฉะนี้ว่า "พระผู้มีพระภาคจักปรินิพพานเร็วนัก
พระสุคตจักปรินิพพานเสียเร็วนัก ดวงจักขุอันตรธานหายเสียในโลก
เร็วนัก" ฝ่ายเทพดาทั้งหลายเหล่าใด มีระคะอันปราศแล้ว คือ
เป็นอนาคามีและอรหันต์ เทพดาเหล่านั้นมีสติสัมปชัญญะอดกลั้นโดย
ธรรมสังเวชว่า 'สังขารธรรมทั้งหลายไม่เที่ยง สิ่งที่เที่ยงซึ่งสัตว์
ประสงคันั้น สัตว์ทั้งหลายจะพึงได้ในสังขารนี้แต่ไหนเล่า?' สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงประวัติแห่งเทพเจ้าซึ่งมาประชุม ณ ครั้งนั้น
แก่พระอานนท์ ด้วยประการฉะนี้.

ทรงแสดงสังเวชนียสถาน ๔ ตำบล

ครั้งนั้น พระอานนทเถรเจ้ากราบทูลว่า "ในกาลก่อน ภิกษุ
ทั้งหลายที่จำพรรษาอยู่ในทิศต่าง ๆ สิ่งใดจะมาตามวินัยนิยมาแล้ว

๑. บาลีเดิมก็เป็นเช่นนี้ น่าจะเห็นว่าคำพลาด ควรจะเป็น "วาอากาศ" จะได้อีกกลับกัน
กับความข้างต้น ว. ว.

ย่อมมาเฝ้าพระตถาคตเจ้าโดยอาจินณวัตร ข้าพระองค์ทั้งหลายได้
เพื่อจะเห็นและเข้าไปใกล้ซึ่งภิกษุทั้งหลายอันให้เจริญจิต. ก็ด้วย
ล่องไปแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ข้าพระองค์ทั้งหลายจักไม่ได้เห็น
จักไม่ได้เข้านั่งใกล้สักกัจฉากับภิกษุทั้งหลายที่ให้เจริญจิต เหมือน
เมื่อพระองค์ยังดำรงพระชนม์อยู่นั้นแล้ว." เมื่อพระอานนท์กราบทูล
ดังนี้แล้ว พระโลกนาถทรงแสดงสถาน ๔ ตำบล ว่าเป็นที่ควรจะดู
ควรจะเห็น ควรให้เกิดสังเวชแห่งกุลบุตรผู้มีศรัทธา คือสถานที่พระ
ตถาคตเจ้าบังเกิดแล้ว คือประสูติจากพระครรภ์ตำบล ๑ สถานที่
พระตถาคตเจ้าตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณตำบล ๑ สถานที่
พระตถาคตเจ้าให้พระอนุตรธรรมจักรเป็นไปตำบล ๑ สถานที่พระ
ตถาคตเจ้าเสด็จปรินิพพานแล้วด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุตำบล ๑
สถานที่ทั้ง ๔ ตำบลนี้ เป็นที่ควรจะเห็น ควรจะดู และควรให้เกิดความ
สังเวชของกุลบุตรผู้มีศรัทธา, ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ผู้มี
ศรัทธาจักมายังสถาน ๔ ตำบลนั้น ด้วยมีความเชื่อว่า 'พระตถาคตเจ้า
บังเกิดแล้ว ณ ที่นี้ พระองค์ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว
ณ ที่นี้ พระองค์ได้ให้พระอนุตรธรรมจักรเป็นไปแล้ว ณ ที่นี้ พระ
องค์เสด็จปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุแล้ว ณ ที่นี้' คู่ก่อน
อานนท์ ชนทั้งหลายเหล่าใดเหล่าหนึ่งเที่ยวไปยังเจตยวาริกอยู่ จัก
เป็นคนเลื่อมใสทำกาลกิริยาลง ชนเหล่านั้นจะเข้าถึงซึ่งสุคติโลก
สวรรค์. สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงสถาน ๔ ตำบลว่า

เป็นที่ควรเห็นควรควรให้เกิดสังเวชของกุลบุตรผู้มีศรัทธา ด้วยประการฉะนี้.

อาการอันภิกษุทั้งหลายจะพึงปฏิบัติในสตรีภาพ

ลำดับนั้น พระอานนทเถระเจ้า ทูลถามด้วยอันจะพึงปฏิบัติในสตรีภาพทั้งหลายว่า "ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ทั้งหลาย จะปฏิบัติในมาตุคามเป็นไฉน?" "ดูก่อนอานนท์ ความไม่เห็นไม่ดู เป็นความปฏิบัติในมาตุคาม คือว่าอย่าเห็นอย่าดูเสียเลย เป็นความดี." "ข้าแต่พระผู้มีพระภาค เมื่อความเห็นความดูความประสมมีขึ้น ข้าพระองค์จะพึงปฏิบัติไฉนเล่า?" "ดูก่อนอานนท์ ถ้าเห็นแล้ว ความไม่เจรจา เป็นปฏิบัติสมควร." "ข้าแต่พระผู้มีพระภาค เมื่อเจรจาแล้ว ข้าพระองค์จะพึงปฏิบัติไฉน?" "ดูก่อนอานนท์ ถ้าประโยชน์ที่จะต้องเจรจา ด้วยสามารถธรรมิกถาเป็นต้นมีแล้ว สติความระลึกอันท่านทั้งหลายพึงตั้งไว้ใกล้ ท่านทั้งหลายพึงตั้งสติไว้ อย่าให้แปรปรวน ด้วยระคะคำอุษณา และอาการกายวาจาที่ละเมิดจากของสมณะได้." ทรงสั่งสอนในการที่ภิกษุจะพึงปฏิบัติในสตรีภาพ ด้วยประการฉะนี้.

วิธีปฏิบัติในพระพุทธรูป

ลำดับนั้น พระอานนทเถระเจ้า ทูลถามถึงการที่จะพึงปฏิบัติในพระพุทธรูปแห่งพระโลกุตตมาจารย์เจ้าว่า "ข้าแต่พระผู้มีพระภาค

๑. นี้เป็นศัพท์ไทย แผลงจากคฤชณาในภาษาสันสกฤต ได้แก่คัณฑา. ว. ว.

ข้าพระองค์ทั้งหลายจะพึงปฏิบัติในพระสรีระแห่งพระตถาคตเจ้าเป็นไฉน?" "ดูก่อนอานนท์ ท่านทั้งหลายเหล่าภิกษุสงฆ์ธรรมิกบริษัท จงอย่าชวนชวายเป็นจะบูชาสรีระแห่งพระตถาคตเจ้าเลย ดูก่อนอานนท์ เราตักเตือนท่านทั้งหลาย ๆ จงสืบต่ออนุโยคพยายามในประโยชน์ของตนเถิด จงเป็นผู้ไม่ประมาทในประโยชน์ของตน เป็นบุคคลมีความเพียรเผากิเลสและบาปกรรม เป็นบุคคลมุ่งต่อที่สุดแห่งพรหมจรรย์อยู่ทุกอิริยาบถเถิด. ดูก่อนอานนท์ กษัตริย์พราหมณ์คฤหบดีทั้งหลาย ผู้บัณฑิตซึ่งได้เลื่อมใสในพระตถาคตเจ้ามีอยู่มาก บัณฑิตคฤหบดีชนมีกษัตริย์เป็นต้นเหล่านั้น จักทำซึ่งสักกบูชาพระสรีระแห่งพระตถาคตเจ้า."

เมื่อพระองค์ตรัสว่า "การบูชาพระสรีระแห่งพระตถาคตเจ้าเป็นกิจของคฤหบดีมีกษัตริย์เป็นต้น" ดังนี้แล้ว ครั้นถึงกาลสมัยเมื่อพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว กษัตริย์ พราหมณ์ คฤหบดี ผู้บัณฑิต จะทำสักกบูชาพระสรีระให้ต้องตามพุทธานุญาต ก็พึงไต่ถามพระอานนท์อัครพหูสูตรพุทธอุปัฏฐาก เมื่อเป็นดังนั้นแล้วจะอ้างเสียว่า "พระองค์ห้ามว่า 'ไม่ใช่ฐานะของสงฆ์ธรรมิกบรรพชิต' เราจึงไม่ทูลถาม" ดังนี้หาสมควรแก่บัณฑิตผู้อยู่ในอำนาจแห่งเหตุไม่ ควรจะทูลถามไว้เป็นแบบอย่าง เมื่อกราบทูลถามแล้ว หากไม่ทรงแสดงไซ้ร้ ก็จะได้อ้างตามเหตุเดิมว่าได้ทูลถามแล้ว พระองค์ไม่ทรงปริยาย ดังนี้ จึงจะชอบ จะไม่เกิดครหาแต่ผู้ใดได้, เมื่อทูลถามแล้ว จะทรงแสดงฉันทิ ก็ควรจำไว้ฉันทิ นั้น เมื่อบัณฑิตมีกษัตริย์เป็นต้นมา

ไต่ถาม จะได้แสดงตามพุทธานุญาตว่า "ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็บัณฑิตมีกษัตริย์เป็นต้นเมื่อจะบูชา นั้น จะพึงปฏิบัติในสระแห่ง พระตถาคตเจ้าอย่างไรเล่า?" "ดูก่อนอานนท์ ชนทั้งหลายย่อมปฏิบัติ ในสระแห่งจักรพรรดิราชเจ้าฉันใด ผู้จะบูชาพึงปฏิบัติในสระแห่ง พระตถาคตเจ้าฉันนั้นเถิด." "ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ชนทั้งหลาย ปฏิบัติในสระของจักรพรรดิราชอย่างไรเล่า?" "ดูก่อนอานนท์ ชน ทั้งหลาย พันซึ่งสระของจักรพรรดิราชด้วยผ้าไหม แล้วซับด้วยสำลี แล้วห่อด้วยผ้าไหม โดยอุบายนี้ ห่อด้วยผ้า ๕๐๐ กุ แล้วเชิญพระสระ ลงประดิษฐาน ณ รางเหล็กอันเต็มด้วยน้ำมัน แล้วปิดครอบด้วยราง เหล็กอันเป็นฝา แล้วทำจิตกาธารล้วนแต่ด้วยไม้หอม แล้วทำฌานกิจ ถวายพระเพลิงพระสระพระเจ้าจักรพรรดิราชแล้ว เชิญพระอัฐิธาตุ บรรจุทำสถูปไว้ ณ ที่ประชุมแห่งถนนใหญ่ทั้ง ๔. ชนทั้งหลายย่อม ปฏิบัติในสระแห่งพระตถาคตเจ้า พึงปฏิบัติในพระตถาคตเจ้า ฉันนั้น เถิด พึงทำสถูปแห่งพระตถาคตเจ้าลงไว้ ณ ที่เป็นที่ประชุมแห่งถนน ใหญ่ทั้ง ๔ เพื่อเป็นที่ไหว้และสักการบูชาแห่งมนุษยนิกร อันสัตยจร มาแต่ ๔ ทิศ ให้ได้เกิดความเลื่อมใสแห่งจิตสังสมอนุสสदानุตรัย- กุศลและบูชามัชฌนราศี ชนทั้งหลายเหล่าใด จักยกขึ้นซึ่งระเบียบ ดอกไม้หรือของหอมสุคนธชาติหรือจตุรณิกี้ติ ณ สถูปนั้น หรือจักอภิวัต

กราบไหว้พระสถูปนั้น เป็นนิจจังการ หรือจกให้จิตเลื่อมใสในพระพุทธรูป เพราะเห็นพระสถูปนั้นเป็นที่ตั้งที่ดี อันนั้นจักเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข แก่ชนเหล่านั้น ล้นกาลนาน.

อุปารหุคค ๔

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสวิธีปฏิบัติในพระศรีระแห่งพระตถาคตพุทธเจ้าและจักรพรรดิราช แสดงว่า ๒ อัจฉริยมนุษย์บุรุษรัตน์ เป็นอุปารหุคค ควรแก่ประดิษฐานสถูป ดังนี้แล้ว จึงทรงแสดงอุปารหุคคทั้ง ๔ โดยพิสดาร คือ พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ๑ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ๑ พระสาวกอรหันต์ ๑ พระเจ้าจักรพรรดิราช ๑ สี่บุคคลพิเศษนี้ เป็นอุปารหะ ควรซึ่งสถูปบรรจุ อัญญาอุไว้ให้เป็นที่ไหว้ที่สักการบูชาด้วยเลื่อมใส ก็สามารถจะเป็นชนกปัจจัยนำให้สัตว์เกิดในสุคติโลกสวรรค์ ตามกำลังความเลื่อมใสแห่งจิต ซึ่งเป็นไปในสถูปแห่งอุปารหุคคทั้ง ๔ นั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงอุปารหุคคทั้ง ๔ แก่พระอานนทเถระเจ้า ด้วยประการฉะนี้.

ประทานโอวาทแก่พระอานนท์

ครั้งนั้น พระอานนท์ผู้มีอายุ เข้าไปยังวิหาร เหนียวซึ่งกบิลีสะ*

๑. กบิลีสะ ไม่ทำเป็นรูปศิระะลึง บางมติว่า กบิลีสะ ไม่ทำเป็นศิระะโค ซึ่งคิดไว้ข้างบานประตูหน้าต่าง ถือกันว่าเป็นมงคลแก่สถานที่.

คือทัพสัมภาระ มีสัณฐานคล้ายกับศิระพานร คำบุราณปลงความ
ว่า 'สลักเพ็ชร' ยืนร้องให้อยู่ว่า เรายังเป็นเสขบุคคล มีกิจจำจะ
ต้องทำยังไม่สำเร็จ พระศาสดาพระองค์ใดเป็นผู้อนุเคราะห์ซึ่งเรา พระ
ศาสดาพระองค์นั้นแห่งเราก็จักปรินิพพานเสียแล้ว." ครั้งนั้น สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาค ตรัสเรียกพระภิกษุทั้งหลาย ถาถามถึงพระอานนท์. ภิกษุ
ทั้งหลายกราบทูลว่า "เข้าไปยังวิหารเหนี่ยวสลักเพ็ชรยืนร้องให้อยู่"
จึงดำรัสสั่งให้หาพระอานนท์มาซึ่งที่เฝ้า แล้วจึงตรัสว่า "ดูก่อน
อานนท์ อย่าเลย ท่านอย่างเสว้าโศก อย่างไร เราได้บอกแล้วอย่าง
นี้แต่เดิมหาไม่หรือว่า 'ความเป็นต่าง ๆ ความมีเว้น ความเป็นอย่าง
อื่นจากสัตว์สังขารที่รักที่เจริญใจทั้งปวงนั้นแล มิได้ว่างเว้น' ดูก่อน
อานนท์ สิ่งทีเที่ยงแท้ถาวรซึ่งสัตว์ประสงคันั้น สัตว์ทั้งหลายจะพึง
ได้ในสังขารนี้แต่ไหน สิ่งใดเป็นของเกิดของมีขึ้น อันปัจฉัยแต่จัน
มีความฉิบหายเป็นธรรมดา อันบุคคลผู้ใดจะปรารถนาว่า 'ขอสิ่งนั้น
อย่าฉิบหายเลย' ดังนี้ ฐานะที่ตั้งนั้นไม่มี. ดูก่อนอานนท์ ท่านได้
อุปัฏฐากพระตถาคต ด้วยกามกรรม วจกรรม มโนกรรมที่มีเมตตา
ไม่เป็น ๒ ไม่มีประมาณ มาถึงกาลนานแล้ว ท่านเป็นบุคคลมีบุญ
ได้ทำแล้ว ท่านจงประกอบตามซึ่งความเพียรเถิด ท่านจักเป็นผู้ไม่มี
อาสวะลับพลัน คือจักได้เป็นพระอรหันต์โดยเร็ว." สมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้า ผู้ถึงซึ่งวิเศษในพระอดีตานาคตังสญาณได้ตรัสพยากรณ์
พระอานนท์ ด้วยประการฉะนี้.

ตรัสสรรเสริญพระอานนท์

ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาค ตรัสเรียกพระภิกษุทั้งหลาย ทรงแสดงซึ่งความที่แห่งพระอานนท์เป็นพุทธอุปัฏฐากอย่างยิ่งว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้องค์พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายใด ที่มีแล้วในอดีต ภิกษุผู้อุปัฏฐากของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายนั้นเป็นอย่างยิ่ง ประหนึ่งอานนท์ผู้เป็นอุปัฏฐากแห่งเรา ณ กาลบัดนี้ แม้พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายใด จักมีในอนาคตเบื้องหน้า ภิกษุผู้อุปัฏฐากของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นก็เป็นอย่างยิ่ง ประหนึ่งอานนท์เป็นอุปัฏฐากแห่งเรา ณ กาลบัดนี้, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อานนท์เป็นบัณฑิต ดำเนินด้วยปัญญา ย่อมรู้ว่า 'นี่เป็นกาลเพื่อบริษัทจะเฝ้าพระตถาคต นี่เป็นกาลแห่งภิกษุ นี่เป็นกาลแห่งภิกษุณี นี่เป็นกาลแห่งอุบาสก นี่เป็นกาลแห่งอุบาสิกา นี่เป็นกาลของพระราชามหากษัตริย์ นี่เป็นกาลของราชมหาอำมาตย์ นี่เป็นกาลของเดียรฉัตรี่ นี่เป็นกาลของสาวกเดียรฉัตรี่' อานนท์ย่อมรู้ซึ่งกาลที่บริษัททั้ง ๔ และพระราชาและมหาอำมาตย์แลเดียรฉัตรี่และสาวกเดียรฉัตรี่ จะเฝ้าพระตถาคตที่ถ้วนทุกประการจะนี้." แต่นั้น พระองค์ ทรงแสดงข้ออัศจรรย์ ๔ ประการในพระอานนท์โดยพิสดาร "เมื่อใด ภิกษุบริษัท ภิกษุณีบริษัท อุบาสกบริษัท อุบาสิกาบริษัท เข้าไปใกล้เพื่อจะเห็นพระอานนท์ บริษัทนั้นแม้แต่ได้เห็นเธอแล้ว ก็มีจิตยินดี ถ้าอานนท์แสดงธรรมเล่า บริษัทนั้นก็มิจิตชื่นชมด้วยภายิต

ของอานนท์ ไม่อ้อมไม่เบื้อด้วยกรรมกถาที่อานนท์แสดงนั้นเลย ครั้น
อานนท์นิ่งหยุดกรรมกถา บริษัททั้ง ๔ ซึ่งได้สดับนั้น ก็มีจิตยินดี
และไม่อ้อมไม่เบื้อ ประหนึ่งพระเจ้าจักรพรรดิราช อันให้เกิดความ
ชื่นชมและไม่อ้อมด้วยภายิตแก่ กษัตริย์ พราหมณ์ คฤหบดี สมณ-
บริษัท ฉะนั้น.

ตรัสเรื่องเมืองกุสินารา

เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสสรรเสริญพระผู้เป็นเจ้าของ
อานนท์ด้วยประการฉะนี้แล้ว พระอานนท์ผู้มีอายุ จึงกราบทูล
อาราธนาจะเชิญเสด็จไปปรินิพพาน ณ พระมหานครอื่นว่า "ข้าแต่
พระผู้มีพระภาคเจ้า อย่าเสด็จปรินิพพาน ณ เมืองเล็ก เมืองดอน กิ่ง
เมื่อที่นี้เลย พระนครใหญ่ ๆ ทั้งหลายอื่นมีอยู่หลายตำบล คือ
เมืองจำปา เมืองราชคฤห์ เมืองสาวัตถี เมืองสาเกต เมืองโกสัมพี
เมืองพาราณสี ล้วนเป็นพระนครใหญ่ ขอสมเด็จพระผู้มีพระภาค จง
เสด็จปรินิพพาน ณ มหานครเหล่านั้นเถิด กษัตริย์ พราหมณ์ คฤหบดี
ซึ่งเป็นมหาศาล ที่เลื่อมใสในพระตถาคตเจ้ามีอยู่มาก ณ มหานคร
เหล่านั้น จักได้ทำซึ่งสักการบูชาพระสรีระแห่งพระตถาคตเจ้า เป็น
มโหฬารสักการใหญ่ควรแก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเป็นอนาคาริก-
ปุริสรัตน์อภริยมมนุษย์ในโลก" สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสห้าม
พระอานนท์ว่า "ดูก่อนอานนท์ ท่านอย่าได้กล่าวอย่างนี้ว่า 'เมือง
กุสินารานี้เป็นเมืองเล็กเมืองดอนเป็นกิ่งนคร' ดังนี้เลย แต่ปางก่อน

มีพระเจ้ามหาสุทนต์จักรพรรดิราช ผู้เป็นอิสราธิบดีในปฐพีมณฑล
มีมหาสมุทรทั้ง ๔ เป็นที่สุครอบขอบขัณฑรัชชีมา พระองค์ชำนะ
พิเศษซึ่งปัจจามิตรโดยธรรม ไม่ต้องใช้ทัณฑ์และศัสตรา พระองค์
ถึงแล้ว ซึ่งความที่แห่งชนบทตั้งมั่น อันไพรีมิได้รันททำประทุษร้าย
ให้กำเริบได้ พระองค์พร้อมแล้วด้วยรัตนะของให้เกิดยินดี คือแก้ว ๗
ประการ เมืองกุสินารานี้เป็นราชธานีชื่อกุสาวดี เป็นที่เสด็จอยู่แห่ง
พระเจ้ามหาสุทนต์จักรพรรดิราช เป็นพระนครอันไพศาล โดยยาว
ด้านบูรพาและปัจฉิมทิศ ๑๒ โยชน์ โดยกว้างด้านอุดรและทักษิณ-
ทิศ ๗ โยชน์ มีกำหนดยาวกว้างโดยประมาณฉะนั้น เมืองกุสาวดี
เป็นราชธานีสมบูรณ์มั่งคั่ง มีชนมาก มีมนุษย์นักรเคลื่อนกล่นคั่ง
มีภิกษุहारแสวงได้ง่ายโดยสะดวกดี เป็นรมณีสถานที่บันเทิงจิต
ดังอาลกมันทาราชาธานีทิพนคร ของเทพเจ้า เหล่าจาตุมหาราชิกนิกาย
ฉะนั้น กุสาวดีราชธานีนั้น ก็ก่อกองนฤนาททั้งกลางวันและกลางคืน
ไม่สงบด้วยสำเนียงทั้ง ๑๐ คือ เสียงคชสาร เสียงอัสสพาชี เสียงรถ
เสียงเกรี เสียงตะโพน เสียงพิณ เสียงขับร้อง เสียงกังสดาล เสียง
สังข์ ทั้งสำเนียงประชุมชนเรียกกันบริโภคอาหารเป็นเสียงคำรบ ๑๐
กุสาวดีราชธานีย่อมก้องสนั่นด้วยเสียงทั้ง ๑๐ นี้ มิได้สงบเงียบ
ทั้งกลางวันและกลางคืน."

ตรัสสั่งให้แจ้งข่าวปรีนิพพานแก่พวกมัลลกษัตริย์

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงซึ่งความที่แห่งเมือง

กุสินารา เป็นราชธานีใหญ่ที่เสด็จอยู่แห่งพระเจ้ามหาสุทนต์จักร-
พรรดิราช แต่ในกาลปางก่อนให้พระอานนท์ทราบฉะนี้แล้ว คำรัสสั่ง
พระอานนท์ให้เข้าไปบอกมัลลกษัตริย์ให้ทราบว่า พระตถาคตเจ้าจัก
ปรีนิพพาน ณ ยามที่สุดแห่งราตรี ณ วันนี้อย่าให้มัลลกษัตริย์ทั้งหลาย
มีความเคียดแค้น ณ ภายหลังว่า "พระตถาคตเจ้าได้ปรีนิพพานแล้ว
ณ ความเขตของเรา เราทั้งหลายไม่ได้เห็นพระตถาคตเจ้าในกาลที่สุด"
ดังนี้. พระอานนท์เฝ้ารับสุคติแล้ว ก็ถือบาตรจีวรเข้าไปยัง
เมืองกุสินารา พอมัลลกษัตริย์ทั้งหลายมาประชุมอยู่ ณ สันฐานการ-
ศาลาด้วยกิจอันหนึ่ง พระผู้เป็นเจ้าจึงเข้าไปยังโรงที่ประชุมนั้นแล้ว
แจ้งความว่า "ดูก่อนวาสิฏฐะ อุดมโคตรทั้งหลาย ความปรีนิพพาน
แห่งพระตถาคตเจ้า จักมี ณ ยามที่สุดแห่งราตรีในวันนี้ ดูก่อนวาสิฏฐะ
ทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงรีบออกไปเถิด ๆ อย่างใดมีความเสียใจ
เมื่อภายหลังว่า 'ไม่ได้เฝ้าในกาลที่สุด' ดังนี้เลย." เมื่อมัลลกษัตริย์
กับโอรสและสุณิสาและปชาบดี ได้ฟังคำนี้แห่งพระอานนท์ผู้มีอายุ
แล้ว ก็ทรงพระกำสรดโสภาคสุภะทุกขโทมนัส สยายมยอกเขน
ทั้ง ๒ ขึ้นแล้ว คร่ำครวญลุ่มกลิ้งเกลือกประหนึ่งมีเท้าอันขาด ร่ำไร
ร่ำพันถึงสมเด็จพระโลกนาถว่า "สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคจักปรี-
นิพพานเสียพลันนัก พระตถาคตเจ้าจักปรีนิพพานเสียเร็วนัก ดวงจักขุ

จักอันตรายในโลกเสียจับพลันนัก." มัลลกษัตริย์ทั้งหลายก็รำพันรำรักสมเด็จพระทศพลเจ้า ด้วยประการต่าง ๆ พร้อมทั้งโอรสและสุณิสาและปชาบดี เสดยทุกขโหมนัสโสกาครุอยู่ฉะนั้น เสด็จไปถึงศาลวันยังสำนักแห่งพระอนนท. พระผู้เป็นเจ้าคิดเห็นว่า "ถ้าจะให้มัลลกษัตริย์เรียงองค์เข้าไปถวายบังคมพระผู้มีพระภาคไซริ์ ก็จักไม่ได้ถวายบังคมครบทุกองค์ ราตรีก็จัดสว่างเสียก่อน อย่ากระนั้นเลย เราจะจักโดยปริวัฏฐ์แห่งสกุล ๆ ให้ถวายอภิวัตบังคมพระผู้มีพระภาคกราบทูลให้ทราบ ว่า 'มัลลกษัตริย์ชื่อนี้ ๆ ทั้งบุตรทั้งภริยาทั้งบริษัททั้งอำมาตย์ ถวายบังคมพระบาทแห่งพระผู้มีพระภาคด้วยเศียรเกล้าแห่งตน ๆ' ดังนี้เถิด พระผู้เป็นเจ้าคิดแล้ว ก็จัดโดยวงศ์สกุลให้ถวายบังคม กราบทูลโดยนัยนั้น ให้มัลลกษัตริย์ได้ถวายอภิวัตเสร็จในปฐมยาม ส่วนเบื้องต้นแห่งราตรี.

โปรดสุภัททปริพาชก

จะกล่าวอื่นด้วยปัจฉิมสักขิสาวกพุทธเวไนย. สมัยนั้นปริพาชกหนึ่งชื่อสุภัททอะอาศัยอยู่ ณ เมืองกุสินารา. สุภัททปริพาชกนั้นได้ยินว่า "พระสมณโคดมจักปรินิพพาน ณ ยามที่สุดแห่งราตรีวันนี้แล้ว." สุภัททปริพาชกคิดเนื้อความตามที่ได้ยินมาแต่ปริพาชกที่เป็นอาจารย์เก่า ๆ กล่าวสืบ ๆ มาว่า "องค์พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมบังเกิดขึ้นในโลก ณ กาลบางคาบบางครั้ง" ความ

ปรีณิพพานแห่งพระสมณโคดม จักมี ณ ยามที่สุดแห่งราตรีวันนี้แน่
ความสงสัยข้อนี้บังเกิดแล้วแก่เราก็มียู่ เราก็คือผู้เลื่อมใสอย่างนี้ว่า
"พระสมณโคดมสามารถอยู่ เพื่อจะแสดงธรรมให้เราละความสงสัย
นั้นเสียได้ ควรที่จะรีบออกไปเฝ้าพระโคดมเจ้าผู้สมณะเสียโดยพลัน
ณ ราตรีวันนี้" ลำดับนั้น สุภททปริพาชกจึงไปยังศาลวัน ถึงสำนัก
พระอานนท์แล้ว เล่าความตามที่ตนคำรินั้นให้พระอานนท์ฟังแล้ว
วิงวอนจะขอเฝ้าพระผู้มีพระภาค. พระอานนทเถระเจ้าจึงทักทวนว่า
"ดูก่อนสุภททะผู้มีอายุ อย่าเลย ท่านอย่าได้เบียดเบียนพระตถาคตเจ้า
ให้ลำบาก พระผู้มีพระภาคทรงลำบากพระกายอยู่แล้ว สุภทท-
ปริพาชกวิงวอนพระอานนท์ถึง ๒ ครั้ง ๓ ครั้ง พระอานนท์ก็
ทักทวนไว้ฉะนั้น. สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงได้ยินพระอานนท์
เจรจากับสุภททปริพาชกแล้ว คำรัสเรียกพระอานนท์ว่า "ดูก่อน
อานนท์ อย่าเลย อานนท์ จงอย่าห้ามสุภททะ ๆ จงได้เห็นพระ
ตถาคตเถิด สุภททะจักถามปัญหาอันใดอันหนึ่งกะเรา ก็จักเป็นคน
มุ่งความตรัสรู้ทั่วถึงแล้วและถามซึ่งปัญหาทั้งปวงนั้น จักไม่เพ่งความ
เบียดเบียนให้พระตถาคตลำบาก, อนึ่ง เราอันสุภททะได้ถามแล้วจัก
พยากรณ์เนื้อความอันใดแก่สุภททะนั้น สุภททะจะรู้ทั่วถึงซึ่งเนื้อความ
นั้นจับพลัน." ลำดับนั้น พระอานนทเถระเจ้าจึงเตือนสุภททะว่า
"ดูก่อนสุภททะ ท่านจงไปยังที่เฝ้าเถิด พระผู้มีพระภาคเจ้าทำโอกาส
ประทานช่องแก่ท่านให้เข้าเฝ้าแล้ว." จึงสุภททปริพาชกเข้าไปเฝ้า

ทำสัมโมทนียกถาปฏิสังขาร นั้น ณ ที่ควรแล้ว ทูลถามถึงติดถรร-
กณาจารย์ครูทั้ง ๖ คน คือ ปุณณกัสสปะ มัคขลิโกศล อชิตกเสกัมพล
ปุกุทธกัจจายณะ สัจจขเวลัฏฐบุตร นิครนถนาฏบุตร ซึ่งครอบครอง
หมู่คณะ ชนเป็นอันมาก สมมติว่าเป็นคนดีคนประเสริฐนั้น ว่า
"ได้ตรัสรู้ด้วยปัญญาซึ่งตามปัญญาของตน ๆ ครบทั้ง ๖ ครูหรือ หรือ
ไม่ได้ตรัสรู้ทั้ง ๖ หรือตรัสรู้แต่บางจำพวก ๆ ไม่ได้ตรัสรู้ยังเป็น
ประการไร?" สมเด็จพระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า "ดูก่อนสุภัททะ อย่า
เลย ชื่อนั้นจงยกไว้ เราจักแสดงธรรมแก่ท่าน ท่านจงฟังธรรมนั้น ทำ
ในใจให้สำเร็จประโยชน์เกิด เราจักภายิต ณ บัดนี้." สุภัททะรับ
พุทธพจน์โดยเคารพแล้ว สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคเจ้าตรัสเทศนาว่า
"ดูก่อนสุภัททะ มรรคาคือข้อปฏิบัติมีองค์ ๘ อย่าง เป็นอริยะไป
จากข้าศึก เป็นมรรคาประเสริฐ ไม่มีอยู่ในธรรมวินัยคำสั่งสอนอันใด
แล้วสมณะที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ย่อมไม่มีในธรรมวินัยนั้น. ดูก่อนสุภัททะ
ก็แลมรรคามีองค์ ๘ อย่าง เป็นอริยะไปจากข้าศึก เป็นมรรคา
ประเสริฐ มีอยู่ในธรรมวินัยคำสั่งสอนอันใดแล้ว สมณะคือท่านผู้
ให้กิเลสบาปธรรมระงับได้จริง ที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ย่อมเกิดขึ้นใน
ธรรมวินัยนั้น, ดูก่อนสุภัททะ มรรคมีองค์ ๘ ประการ เป็นอริยะ
ไปจากข้าศึก เป็นมรรคาอันประเสริฐ มีอยู่ในธรรมวินัยนี้ สมณะ
ที่ ๑ ก็มีในธรรมวินัยนี้แห่งเดียว สมณะที่ ๒ สมณะที่ ๓ สมณะ
ที่ ๔ ก็มีในธรรมวินัยนี้แห่งเดียว (อธิบายว่าสมณะท่านผู้ให้กิเลสบาป

ธรรมสงบระงับได้จริง ที่ ๑ คือโศดาบันนบุคคล ที่ ๒ คือสภิกาคามิ-
บุคคล ที่ ๓ คืออนาคามิบุคคล ที่ ๔ คือจีณาสวอรหนต์ ย่อมมี
จริงในธรรมวินัยนี้สมัยเดียวกัน) ลัทธิแห่งผู้อื่นนอกจากพระสัมมา
สัมพุทธเจ้าแล้ว เปล่าไปจากสมณะผู้รู้ทั่วถึง คือจะสั่งสอนไปด้วย
ประการไร ๆ สมณะพิเศษ ๔ เหล่าคงไม่มีขึ้นเลย ในลัทธิอื่นจาก
สุดธรรมวินัย, คุณก่อนสุกัททะ ก็ถ้าหากภิกษุทั้งหลายเหล่านี้จะพึง
อยู่ดีอยู่ชอบแล้วไซ้ โลกก็จะไม่พึงศุนย์เปล่าจากพระอรหนต์ทั้ง
หลาย." สมเด็จพระผู้มีพระภาค ตรัสเทศนาแสดงธรรมวินัยนี้ว่า
เป็นนิยานิกะ เป็นที่เกิดแห่งสมณะพิเศษอริยบุคคล ๔ จำพวกจะ
แล้ว จึงตรัสพุทธนิพนธ์คาถาว่า "คุณก่อนสุกัททะ เราได้ ๓๐ หย่อน ๑
โดยวัย ได้บรรพชาแสวงหาว่า อะไรเป็นกุศล ๆ ดังนี้อันใด เราได้
บรรพชาแล้วแต่กาลใดมาจนบัดนี้ นับปีได้ ๕๐ ยิ่งด้วยปี ๑ แม้สมณะ
ผู้เป็นไปในประเทศแห่งธรรมที่เป็นเครื่องนำออกไป ไม่มี ณ ภายนอก
แต่ธรรมวินัยนี้ สมณะที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ไม่มี ณ ภายนอกแต่
ธรรมวินัยนี้ ลัทธิสมัยเป็นเครื่องสั่งสอนแห่งผู้อื่น วางเปล่าไปจาก
สมณะผู้รู้ทั่วถึง, คุณก่อนสุกัททะ ถ้าภิกษุทั้งหลายเหล่านี้จะพึงอยู่ดี
อยู่ชอบแล้วไซ้ โลกก็จักไม่พึงว่างเปล่าจากพระอรหนต์ทั้งหลาย."
เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาค ตรัสธรรมเทศนาดังนี้แล้ว สุกัททปริพาชก

๑. คำปรารภถึงพระธรรมวินัยนี้ น่าจะเป็นของพระธรรมสังคากาจารย์ จูเข้าในพระ-
โษษฐ์ของพระศาสดา. ว. ว.

สรรเสริญความเลื่อมใสและพระธรรมเทศนา แสดงตนเป็นอุบาสก แล้วทูลขอบรรพชาอุปสมบทในธรรมวินัยว่า "ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์พึงได้บรรพชาอุปสมบท ในสำนักแห่งพระผู้มีพระภาค." พระโลกนาถจึงตรัสแสดงวิธีติดิยปริวาสตามวินัยนิยามว่า "ดูก่อน สุภัททะ ผู้ใดเป็นอัญญเดียรฉัตรอยู่ในก่อนมาปรารธนาบรรพชาอุปสมบท ณ ธรรมวินัยนี้ ผู้นั้นย่อมอยู่ปริวาส ๔ เดือน ต่อล่วง ๔ เดือนแล้ว ภิภษุทั้งหลายมีจิตอันเดียรฉัตรแก่นั้นให้ยินดีได้แล้ว เธอจึงให้ผู้นั้น บรรพชาอุปสมบท เพื่อความเป็นภิภษุ ก็แต่ว่าในกาลอยู่ติดิยปริวาส นั้น เราจักประมาณต่างแห่งบุคคลคือยกเว้นให้เป็นพิเศษเฉพาะ บุคคล." สุภัททปริพาชกกราบทูลตามความเลื่อมใสแห่งตนที่เป็นไป กล่าวหาว่า "ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ถ้าติดิยปริวาสมีกำหนด ๔ เดือน ฉะนั้นแล้ว ข้าพระองค์จะอยู่ให้นานถึง ๔ ปี ต่อล่วง ๔ ปี ภิภษุ ทั้งหลายจงให้ข้าพระองค์บรรพชาอุปสมบทเพื่อเป็นภิภษุเถิด."

ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาค ตรัสเรียกพระอานนท์ว่า "ดูก่อนอานนท์ ถ้ากระนั้นท่านทั้งหลายจงให้สุภัททะบรรพชาอุปสมบท เถิด." พระอานนท์เถรเจ้ารับพุทธาณัตติพจน์ เพื่อจะให้สุภัททะ บรรพชาอุปสมบทโดยพุทธประสงค์. จึงสุภัททปริพาชกสรรเสริญ พระอานนท์ว่า "ข้อซึ่งพระอานนท์ อันพระศาสดาได้ทรงอภิเษกด้วย อันเตวาสิกาทิเษก ในกิจให้รับบรรพชาอุปสมบทข้าพเจ้านั้น เป็น

ลากมากขอพระอนนท์ พระอนนท์ได้ดีแล้ว." สุภัททปริพาชก
ได้แล้วซึ่งบรรพชาอุปสมบทในสำนักแห่งพระผู้มีพระภาค.

สุภัททเป็นสักขีสาวก

พระผู้เป็นเจ้าสุภัททผู้มีอายุอุปสมบทแล้วไม่นาน ท่านได้หลีก
ออกจากหมู่ สังกตอยู่แต่ผู้เดียว เมื่อเป็นภิกษุไม่ประมาท มีความ
เพียรให้กิเลสเร่าร้อน มีตนส่งไปมุ่งต่ออภิสัมมัยเป็นเบื้องหน้าอยู่ไม่
นานเลยก็ทำให้แจ้งซึ่งอรหัตตผล เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง. พระผู้
เป็นเจ้าสุภัททนั้น ได้เป็นสักขีสาวก คือสาวกที่เห็นองค์สูงสุดแห่ง
พระผู้มีพระภาค. และชื่อซึ่งสุภัททได้อุปสมบทแล้วสำเร็จพระอรหัต
เมื่อใดนั้น ในพระบาลีแสดงแต่เพียงว่า ท่านอุปสมบทแล้วไม่นาน
ไม่ได้แสดงตรงเฉพาะว่า สำเร็จพระอรหัตในราตริ์นั้น แต่คำว่า
ต่อสมัยอื่น กาลอื่น ครั้งอื่น ก็มีได้แสดงไว้ในพระบาลี กล่าวแต่
ว่าท่านอุปสมบทแล้วไม่นานเท่านั้น คำเบื้องหลังชื่อว่า ท่านได้เป็น
สักขีสาวกองค์สูงสุดแห่งพระผู้มีพระภาค ดังนี้ ควรที่จะสันนิษฐานว่า
สำเร็จพระอรหัตในราตริ์นั้น. ในคัมภีร์สุมังคลวิลาสินี อรรถกถา
ทีฆนิกาย พรรณานาเนื้อความในมหาปรินิพพานสูตรที่นั้นว่า "ดังได้
สดับมา พระอนนทเถระ นำซึ่งสุภัททปริพาชกนั้นไปที่ควรส่วน
หนึ่งแล้ว เอนำฉันแต่กระบอกน้ำชุบศิระะให้ผมชุ่มแล้ว กล่าวซึ่ง
กัมมัฏฐานมีประชุมแห่งอาการ ๕ ที่ท่านกำหนดด้วยหนังสือเป็นอารมณ
แล้ว ปลงลงซึ่งผลและหนดแล้ว ให้นุ่งผ้าข้อมด้วยน้ำฝาดทั้งหลาย

แล้ว ให้ซึ่งสรณะทั้งหลายให้สำเร็จสามเณรบรรพชาแล้ว นำมา
ยังสำนักแห่งพระผู้มีพระภาค. สมเด็จพระผู้มีพระภาคให้สุภทัชะนั้น
อุปสมบทแล้ว ทรงบอกซึ่งกัมมัฏฐาน. พระสุภทัชชิกษุณั้น ถือเอา
ซึ่งกัมมัฏฐานนั้นแล้ว อธิษฐานซึ่งจงกรม ณ ส่วนข้างหนึ่งแห่งสวน
สาละวัน ท่านสืบต่อพยายามมิได้หยุด ชำระวิปัสสนาปัญญาให้บริสุทธิ์
จากอุปกิเลสบรรลุถึงซึ่งพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิตาทั้งหลายแล้ว
มาถวายบังคมพระผู้มีพระภาคแล้วนั่งอยู่." พระธรรมสังคาคหณเถรเจ้า
อาศัยเนื้อความดังกล่าวนี้ จึงได้กล่าวว่า "ท่านอุปสมบทแล้ว
ไม่นาน ๗๗ ดังนี้ ในพระบาลีมหาปรินิพพานสูตรนั้น. พระ
อรรถกถาจารย์เจ้าพรรณาดด้วยบรรพชาอุปสมบท และความสำเร็จ
พระอรหัตแห่งพระผู้เป็นเจ้าสุภทัชชะนั้น ด้วยประการฉะนี้.

ประทานโอวาทแก่ภิกษุสงฆ์

ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาค ตรัสเรียกพระอานนท์ให้เป็น
ผู้รับเทศนา ประทานพุทธโอวาทแก่ภิกษุบริษัท เพื่อจะให้มีความเคารพ
ต่อธรรมและวินัย ตั้งไว้ในที่แห่งพระศาสดาว่า "ดูก่อนอานนท์
ความดำริดังนี้ จะพึงมีบ้างแก่ท่านทั้งหลายว่า 'ปาพจน์คือศาสนธรรม
มีพระศาสดาล่วงแล้ว พระศาสดาแห่งเราทั้งหลายไม่มี' ดังนี้
ดูก่อนอานนท์ ท่านทั้งหลายไม่พึงเห็นอย่างนี้ ธรรมก็ดี วินัยก็ดี
อันใด อันเราได้แสดงแล้ว ได้บัญญัติไว้แล้วแก่ท่านทั้งหลาย ธรรม

และวินัยนั้น จักเป็นศาสดาแห่งท่านทั้งหลาย โดยกาลที่ล่วงไปแล้ว
แห่งเรา."

[ตรัสให้ภิกษุเรียกกันด้วยคารวโวหาร]

สมเด็จพระผู้มีพระภาค ทรงสั่งสอนให้ภิกษุบริษัทเกิดความ
สำคัญ ซึ่งธรรมและวินัยโดยเป็นศาสดาด้วยประการดังนี้แล้ว เมื่อ
จะทรงแสดงซึ่งจารีตในอนาคต ให้ภิกษุร้องเรียกซึ่งกันและกันโดย
โวหารอันสมควรแก่ภิกษุมีพรรษาชุกชุมมากและน้อย จึงตรัสแก่
พระอานนท์ว่า "ดูก่อนอานนท์ บัดนี้ ภิกษุทั้งหลาย ย่อมร้องเรียก
ซึ่งกันและกัน ด้วยวาตะถ้อยคำว่า 'อาวุโส ๆ' ทั้งแก่ทั้งอ่อนเสมอ
กัน ฉันทใด ด้วยล่วงไปแห่งเราแล้ว ท่านทั้งหลายอย่าพึงเรียกกัน
และกัน ฉันทนั้นเลย, ภิกษุผู้เถระแก่พรรษา พึงเรียกภิกษุที่อ่อนกว่า
ตน โดยชื่อโดยโคตร หรือโดยคำว่าอาวุโสก็ตาม ฝ่ายภิกษุใหม่
ที่อ่อนโดยพรรษา จึงเรียกภิกษุเถระที่มีพรรษาแก่กว่าตนว่า 'ภนฺเต'
หรือว่า 'อายุสุมา' ผ่อนผันตามควรที่เป็นคารวโวหาร.

[วิธีลงพรหมทัณฑ์]

ดูก่อนอานนท์ ถ้าสงฆ์ปรารถนาจะถอนสิกขาบทเล็กน้อยเสีย
บ้าง เมื่อเราล่วงไปแล้ว ก็จงถอนเถิด. ดูก่อนอานนท์ เมื่อเราล่วง
ไปแล้ว สงฆ์พึงทำพรหมทัณฑ์แก่ฉันทนภิกษุเถิด." พระอานนท์
ทูลถามว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค พรหมทัณฑ์เป็นไฉนเล่า? พระ-
องค์ตรัสว่า "ดูก่อนอานนท์ ฉันทนภิกษุจะพึงปรารถนาเจรจาใด

ก็พึงเจรจาคำนั้น ฉันทนิกขุณั้น อันนิกขุทั้งหลาย ไม่พึงว่า ไม่พึงโอวาท ไม่พึงสั่งสอนเลย อันนี้ชื่อว่า พรหมทัณฑ์."

ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาค ตรัสเรียกนิกขุทั้งหลายว่า "ดูก่อนนิกขุทั้งหลาย ถ้าหากความสงสัยหรือความเคลือบแคลงใน พุทธ ในธรรม ในสงฆ์ ในมรรค หรือในปฏิบัติ จะพึงมีบ้างแก่นิกขุรูปหนึ่งไซ้ร้ ท่านทั้งหลายจงถามเถิด ท่านทั้งหลายจงอย่าได้เป็นคนมีความเคียดแค้น ณ ภายหลังว่า พระศาสดาอยู่เฉพะหน้าแล้ว เราทั้งหลายไม่สามารถเพื่อจะถาม ณ ที่เฉพะพระพักตร์." เมื่อพระองค์ตรัสปวารณาให้ทูลถามดังนั้นแล้ว นิกขุทั้งหลายก็นิ่งอยู่ เมื่อทรงปวารณาจะนั้นถึง ๓ ครั้ง นิกขุทั้งหลายก็นิ่งอยู่ทุกองค์ใน พุทธบริวารมณฑลนั้น. จึงพระอานนทเถรเจ้ากราบทูลว่า "ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้อนี้เป็นอัศจรรย์ ข้าพระองค์มาเลื่อมใสแล้วว่า นิกขุซึ่งจะมีความสงสัยเคลือบแคลงในพระรัตนตรัย ในมรรค และในปฏิบัติ แม้แต่องค์หนึ่งไม่มีในนิกขุสงฆ์หมู่หนึ่งแล้ว." พระองค์ตรัสว่า "ดูก่อนอานนท์ ท่านมากล่าวบัดนี้ เพราะความเลื่อมใสจริงแล้ว ญาณแห่งพระตถาคตก็หยั่งรู้ในข้อนี้ ตามเป็นจริงว่า 'ความสงสัยเคลือบแคลงในพุทฺธ ในธรรม ในสงฆ์ ในมรรค หรือในปฏิบัติ ไม่มีแม้แก่นิกขุรูปหนึ่งในนิกขุสงฆ์หมู่หนึ่ง, เพราะนิกขุทั้งหลาย ๕๐๐ นี้ นิกขุใดดำโดยคุณพิเศษ เธอเป็นโสดาบัน มีอันไม่ฉิบหายเป็นธรรมดา นิยมได้แน่ว่า มีอันจะตรัสรู้ซึ่งมรรคผล

เบื้องบนเป็นที่ไป ณ เบื้องหน้า เธอทั้ง ๕๐๐ นี้ล้วนแต่อริยบุคคล ไม่
เจอปนด้วยปฏุชนเลย."

[ปัจฉิมโอวาท]

ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาค ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย
ประทานปัจฉิมโอวาทว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราผู้พระตถาคต
เตือนท่านทั้งหลายให้รู้ สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมความฉิบหายไป
เป็นธรรมดา ท่านทั้งหลายจงยังกิจทั้งปวงอันเป็นประโยชน์ตนและ
ประโยชน์ผู้อื่น ให้บริบูรณ์ด้วยไม่ประมาทเถิด" อันนี้เป็นพระวาจาที่
สุดแห่งพระตถาคตเจ้า สมเด็จพระผู้ทรงพระภาค เสด็จประทม ณ พระ-
แท่นที่ปรินิพพาน พระองค์ได้รวบรวมซึ่งโอวาททั้งปวงที่ได้ประทาน
แล้วสิ้น ๔๕ พรรชานั้นลงในความไม่ประมาทอันเดียนั้นแล ประทาน
แก่ภิกษุสงฆ์พุทธบริษัทในอวสานกาล ด้วยประการฉะนี้.

นิพพาน

แต่นั้นพระองค์มิได้ตรัสอีกเลย ทรงทำปรินิพพานบริกรรมด้วย
อนุพุทธวิหารสมาบัติทั้ง ๕ พระธรรมสังคาหกเถรเจ้าทั้งหลายแสดงไว้
ดังนี้ :-

[อนุพุทธวิหารสมาบัติ]

ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้ทรงพระภาค ทรงเข้าปฐมฌาน ออก
จากปฐมฌานแล้ว เข้าทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน ครบ

รูปาจรสมบัติทั้ง ๔ ตามลำดับนี้ ออกจากฉานที่ ๔ แล้ว เข้า
อรุปสมบัติทั้ง ๔ คือ อากาสนัญญาตนะ วิญญาณัญญาตนะ
อาภิญญัญญาตนะ เนวสัญญานาสัญญาตนะ ตามลำดับ ออก
จากเนวสัญญานาสัญญาตนะสมบัติแล้ว ทรงเข้าสัญญาเวทิตนโรธ-
สมบัติ ดับจิตตสังขาร คือสัญญาและเวทนา พระองค์ทรงเข้า
อนุบุพพิหารสมบัติทั้ง ๕ ด้วยประการฉะนี้.

ครั้งนั้น พระอานนท์ผู้มีอายุ ถามพระผู้เป็นเจ้าอนุรุทธเถระว่า
"ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าอนุรุทธะ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพาน
แล้วหรือ?" "ดูก่อนอานนท์ผู้มีอายุ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ยัง
ไม่ปรินิพพานก่อน พระองค์ทรงเข้าซึ่งสัญญาเวทิตนโรธสมบัติ."

ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาค เสด็จอยู่ในนิโรธสมบัติ
ตามกาลที่พระองค์ทรงกำหนดแล้ว เสด็จออกจากนิโรธสมบัติแล้ว
เข้าสู่เนวสัญญานาสัญญาตนะ อาภิญญัญญาตนะ วิญญาณัญญา-
ตนะ อากาสนัญญาตนะ เป็นปฏิโลมถอยหลังฉะนี้แล้ว เข้าสู่
รูปาจรฉานทั้ง ๔ เป็นปฏิโลมตามลำดับ คือ จตุตถฉาน ตติย-
ฉาน ทุติยฉาน ปฐมฉาน ครั้งเสด็จออกจากปฐมฉานแล้ว ก็
ทรงเข้าทุติยฉาน ออกจากทุติยฉานแล้ว เข้าสู่ตติยฉาน ออก
จากตติยฉานแล้ว เข้าสู่จตุตถฉาน เสด็จออกจากจตุตถฉาน
แล้ว พระองค์ปรินิพพานแล้ว ในลำดับแห่งความพิจารณาองค์แห่ง
จตุตถฉานนั้น ณ ปัจฉิมยามแห่งราตรีวิสาขปุณณมี มหามงคลสมัย

ด้วยประการฉะนี้.

ครั้นเมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคปรินิพพานแล้ว ก็บังเกิดมหัศจรรย์ แผ่นดินไหวใหญ่สะเทือนสะท้าน เกิดการโลมชาติชั้นสยดสยอง กลองทิพย์ก็บันลือลั่นสนั่นสำเนียงในอากาศ พร้อมกับปรินิพพานแห่งสมเด็จพระบรมโลกนาถสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น เป็นมหาโกลาหลในปัจฉิมกาล สำเร็จโดยธรรมคานิยมบันดาลให้เป็นไปในปรินิพพานสมัย ด้วยประการฉะนี้.

แลเมื่อสมัยพร้อมกับปรินิพพานแห่งพระผู้มีพระภาคนั้น ท้าวสัทัมบดีพรหม ได้กล่าวคาถาแสดงความสังเวชและเลื่อมใสแห่งตน มีความว่า "บรรดาสัตว์ทั้งปวงล้วนหน้า ไม่มีเหลือในโลก ล้วนจะทอดทิ้งซึ่งร่างกายไว้ถมปลฐพี, ในโลกไรเล่า แต่องค์พระตถาคตซึ่งเป็นพระศาสดา ทรงพระคุณอันใหญ่หลวงเช่นนี้ ไม่มีผู้ใดจะเปรียบปาน ทรงพระสขัมภุญญาตรัสรู้โดยลำพัง พระองค์ถึงซึ่งกำลัง คือ ทศพลญาณแล้ว ยังมีถาวรมั่นคงดำรงอยู่ได้ ยังมาดับขันธปรินิพพานเสียแล้ว ควรจะสังเวชสลคนัก."

ฝ่ายท้าวโกสิยเทวราช ได้กล่าวพระคาถาความว่า "สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีเกิดขึ้นและเสื่อมสิ้นไปเป็นธรรมดา ย่อมเกิดขึ้นและดับไป ไม่ยั่งยืนถาวรมั่นคงอยู่ได้ ความที่สังขารนามรูปเบญจขันธ์เหล่านั้นระงับเสียมิได้เป็นไป นำมาซึ่งความสุข เหตุสังขารทุกข์ คือชาติชรามรณะมิได้มีมาครอบงำ."

ฝ่ายพระอนุรุทธเถระเจ้าผู้มีอายุได้กล่าว ๒ พระคาถา มีความว่า "พระพุทธเจ้า มีจิตอันยังยืนคงที่ในโลกธรรมทั้ง ๘ ท่านไม่หวั่นไหว ลมอัศสาสะหายใจก่อน และปีศาจสะหายใจกลับดับสิ้นไม่มีแล้ว พระมุนี โลกนาถมิได้หวั่นไหวสะทกสะท้านด้วยมรณธรรมอันใดอันหนึ่ง ทรงปรารภทำซึ่งสันติความระงับ คือนิพพานเป็นอารมณ์ ทำแล้วซึ่งกาละอันใด อันพันวิสัยสามัญญุตัตว์ พระองค์มีจิตมิได้สะทกสะท้านหตุหุ่ ฟรุ่นพริงต่อมรณธรรมเลย ได้อดกลั้นซึ่งทุกขเวทนาด้วยสติสัมปชัญญะอันสุดดี ความพ้นแห่งจิตด้วยอนุภาติเสสนิพพานได้มีแล้ว ประหนึ่งประทีปอันไฟโรจน์ชัชวาลดับไปฉะนั้น."

ฝ่ายพระอานนท์ได้กล่าวพระคาถาที่มีความว่า "เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ประกอบด้วยอาการอันประเสริฐทั้งปวง ดับขันธปรินิพพานแล้ว มหัทศจรย์อันให้สยดสยของสะดุ้งหวาดและให้โลมชาติชูชัน ได้เกิดมีแล้ว ณ ครั้งนั้น ปรากฏแก่เทพคามาณุษย์ทั้งหลาย." ท่านทั้ง ๔ องค์ได้กล่าวคาถาแสดงความสังเวชแห่งตน ๆ ด้วยประการฉะนี้แล.

ก็แลคาถาแสดงเรื่องปรินิพพาน แห่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ควรเป็นที่ตั้งแห่งความสังเวชและไม่ประมาทของสาธุชนบัณฑิต-ชาติผู้สดับโดยอ่อนน้อม จะให้หยั่งรู้สภาพปกติแห่งสังขาร โดยเป็นอนิจจตาภิธรรม มิได้มีความถาวรมั่นคงดำรงอยู่ได้ ล้วนเป็นของมีความพิโยคแปรผันเสื่อมสิ้นไปเป็นธรรมดา เพราะว่อันอนุภาตินนก-

สังขาร ร่างกายที่มีเวทนาสัญญาและเจตนาครองนี้ ย่อมตกอยู่ใน
วิสัยแห่งขรามรณะถ่ายเดียว มิได้มีผู้ใดล่วงพ้น แม้แต่องค์พระ
ตถาคตทศพลสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเป็นพระศาสดาผู้ประเสริฐในโลก
มิได้มีผู้ใดจะเปรียบปาน ยังมาเสด็จดับขันธปรินิพพาน มิถาวร
ดำรงอยู่ได้ ควรแล้วที่สาธุชนจะพึงมีความสังเวชและไม่ประมาท
แสวงหาอุบายที่พึงแก่ตนในทางกุศลสัมมาปฏิบัติ อันจะสำเร็จเป็น
มรรคาแห่งสุคติสวรรค์และนิพพาน ด้วยอำนาจแห่งอัปมาทธรรม
โดยกาลเป็นนิจนคร.

อปกาล

[ถวายพระเพลิงพระพุทธรูป]

ครั้นเมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาค องค์อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ส่วนราตรียังเหลืออยู่ยังไม่สว่าง พระ
อนรุทระกับพระอานนท์ก็แสดงธรรมมิกถาไปพลาง ให้บริษัทชื่นจิต
ด้วยสังเวชและเลื่อมใส ตามควรแก่กาล ตามควรแก่บริษัท ครั้น
สว่างแล้วพระอนรุทระเถรเจ้าบัญชาพระอานนท์ให้ไปบอกมัลลกษัตริย์
เมืองกุสินาราให้ทราบข่าวปรินิพพาน. ครั้งนั้น มัลลกษัตริย์ทั้งหลาย
มาประชุมพร้อมกันอยู่ ณ สันฐาคารสถาน ด้วยกรณียะเนื่องด้วยเรื่อง
ปรินิพพานนั้นอย่างเดียว ทรงรำพึงการคอยปฏิบัติตามพระพุทธรูป
ประสงค์และเถรราชบาย เกลือกจะมา ณ ราตรีสมัย จึงมาพร้อมอยู่

ณ ที่ประชุมนั้น. พระอานนทเถรเจ้าไปถึงสัณฐาคารศาลา แสดงให้ มัลลกษัตริย์ทราบว่า "สมเด็จพระผู้มีพระภาคปรินิพพานแล้ว." พอ มัลลกษัตริย์และโอรสและสุณิสาและปชาบดี ได้สดับคำพระอานนท์ แสดงว่า "สมเด็จพระผู้มีพระภาคปรินิพพานแล้ว" ดังนี้ เสวย ทุกขโทมนัสกำสรดโสภาคคร โดยกำลังความเลื่อมใสในพระองค์ และ ประสงค์จะให้ทรงสถิตอยู่สิ้นกาลนาน พระองค์เป็นดวงจักษุมาอันตร- ธานเสียในโลกนับพันนักษ. ครั้งนั้น มัลลกษัตริย์ทั้งหลายดำรัสให้บุรุษ ทั้งหลายไปประกาศทั่วพระนครกุสินารา บรรดาสุคนธชาติของหอม และมาลาระเบียบบุปผวิภักติและดนตรีมีเท่าไร ให้มาประชุมพร้อมแล้ว มัลลกษัตริย์ก็นำเอาสุคนธชาติและมาลัย และสรรพดนตรีกับผ้า ๕๐๐ พับ เสด็จไปยังศาลวันที่เสด็จปรินิพพาน ทำสักการบูชาพระสรีระ แห่งพระผู้มีพระภาค ด้วยพื่อนรำขบร้องประโคมดนตรี และมาลัย สุคนธชาติเป็นอนุเคราะห์การโกลาหล คาดเพดานประดับด้วยพวง ดอกไม้ ตกแต่งโรงงานอยู่ ก็ล่วงไปวันหนึ่ง มัลลกษัตริย์ทั้งหลาย ดำริว่า "วันนี้พลบค่ำเสียแล้ว ต่อพຽงนี้เกิด เราทั้งหลายจึงจักถวาย พรเพลิงพระสรีระแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า" แต่มัลลกษัตริย์ทั้งหลาย ทำพุทธบูชาในพระสรีระด้วยมโหฬารสักการโดยนัยนั้น ล่วงไป ๖ วัน แล้ว ครั้นถึงวันที่ครบ ๗ มัลลกษัตริย์ทั้งหลายปรึกษากันว่า "เราจะ เจริญพระสรีระแห่งพระผู้มีพระภาคไปโดยทักษิณทิศแห่งพระนคร ถวาย พระเพลิง ณ ภายนอกพระนครเกิด.

ครั้งนั้น มัลลปาโมกษ์ ๘ องค์ ทรงกำลังมาก สระสรงพระกาย ให้บริสุทธ์ทรงผ้าใหม่ พร้อมกันเข้าเชิญพระสรีระ ก็มีสามรถจะให้ สะเทือนจากสถานได้ มัลลกษัตริย์ แปลกใจได้ถามพระอนรุทธเถรเจ้า ท่านแสดงเหตุว่า "เทพดาทั้งหลายคิดจะเชิญพระสรีระไปโดยอุครทิศ แห่งนคร เข้ายังพระนครโดยอุครทวาร เชิญไปท่ามกลางพระนคร ออกโดยทวารทิศบูรพา เชิญพระสรีระไปประดิษฐานถวายพระเพลิง ณ มกุฏพันธเจดีย์ ณ ด้านตะวันออกแห่งพระนครกุสินารา เทพดา ประสงค์อย่างนี้ ฝ่ายท่านผู้มัลลกษัตริย์ดำริอย่างตื่นมิต้องกัน เหตุ ดังนั้น จึงมีอาจะเชิญพระสรีระให้เคลื่อนจากสถานได้" มัลลกษัตริย์ ทั้งหลายพ่อนผันตามประสงค์เทพดาฉะนั้น ตระเตรียมการจะเชิญ พระสรีระไปอุตตราวัฏฏ์มิให้ขัดกับเทวาริบาย.

สมัยกาลครั้งนั้น พวงดอกมณฑารพของทิพย์มี ณ เมืองสวรรค์ อันเทพดาหากบันดาลให้ตกลงทำพุทธรูชา ดาดายในกุสินารานคร ทุกสถาน โดยประมาณสูงท่วมชานุมณฑล.

ลำดับนั้น เทพดากับมัลลกษัตริย์ทั้งหลาย พร้อมกันทำสักการ- บูชาพระสรีระ ด้วยพ็อนรำขบร้องประโคมดนตรีและมาลาสุคนธชาติ ทั้งของทิพย์และของมนุษย์เอ๊กเกริกเป็นมหาโกลาหลเชิญไปโดยอุครทิศ แห่งพระนคร เข้า ณ ภายในโดยทวารด้านอุครทิศ เชิญไป ณ ท่าม กลางพระนคร ออกโดยทวารด้านบูรพา ไปประดิษฐาน ณ มกุฏพันธ- เจดีย์ ซึ่งเป็นมงคลสถานที่มัลลกษัตริย์ทรงเครื่องประดับ ประดิษฐาน

พระสรีระพร้อมด้วยสักการบูชา ตามที่สมมติว่าเป็นอย่างสูง ณ พระนครนั้น ในกาลนั้นเสร็จแล้ว มัลลกษัตริย์ทั้งหลายประสงค์จะทราบการปฏิบัติ ในพระสรีระให้ต้องตามพุทธานุญาต จึงตรัสถามพระอานนท์ ท่านก็แสดงพุทธานุญาตซึ่งให้ปฏิบัติดังในพระสรีระพระเจ้าจักรพรรดิราชตามนัยดังที่ได้สดับมา ณ ที่เฉพาะพระพักตร์นั้น ถวายให้มัลลกษัตริย์ทราบทุกประการ มัลลกษัตริย์ทั้งหลาย ก็ทรงประพฤติตามพุทธานุญาตนั้น ห่อพระสรีระด้วยผ้าไหมแล้วซับด้วยตำลี้แล้ว ห่อด้วยผ้าไหมแล้วซับด้วยตำลี้ โดยนัยนี้ตามกำหนดว่าถึง ๕๐๐ ชั้น เสร็จแล้วเชิญลงประดิษฐาน ณ รวงเหล็กเต็มด้วยน้ำมัน ปิดด้วยรวงอื่นเป็นฝา ทำจิตกาธารเชิงตะกอนด้วยสรรพไม้หอม แล้วเชิญขึ้นประดิษฐาน ณ เชิงตะกอนไม้หอมนั้น เตรียมจะถวายพระเพลิง.

ครั้งนั้น มัลลปาโมกษ์ ๔ องค์ สรงน้ำคำเกล้าให้พระกายบริสุทธิ์ทรงผ้าไหม นำเพลิงปกติเข้าไปยังเชิงตะกอนใน ๔ ทิศ ก็ไม่สามารถจะจุดให้เพลิงติด ณ เชิงตะกอนได้ มัลลกษัตริย์ทั้งหลาย เถลियวพระเหตุสงสัยว่า จะเป็นอิทธานุภาพเทพดา จึงตรัสถามพระอนุรุทธเถระเจ้า ท่านแสดงว่า "เทพดาทั้งหลาย ประสงค์จะให้รอกพอพระมหากัสสปเถระ ถวายบังคมพระบาทพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเศียรเกล้าก่อน จึงจะถวายพระเพลิงได้" มัลลกษัตริย์ทั้งหลายทรงประพฤติตามเทวาธิบาย.

ก็แลสมัยนั้น พระมหากัสสปเถระเจ้า ยังมาหาถึงมกุฏพันธ-

เจดีย์ไม่ ยังดำเนินทางไกลมาแต่ป่าวานครโน้น พร้อมด้วยภิกษุ
บริวารประมาณ ๕๐๐ องค์ แวะลงจากหนทางเข้านั่งพัก ณ ร่มพฤกษา
ตำบล ๑ ได้เห็นอาชีวกผู้ใดผู้หนึ่ง ถือเอาดอกมณฑารพเดินมาแต่ไกล
หวังจะไปเมืองปาวา พระเถระเจ้าถามถึงพระผู้มีพระภาคว่า "ท่านยัง
ทราบพระศาสดาแห่งเราทั้งหลายบ้างแลหรือ?" อาชีวกบอกว่า "เรา
ทราบอยู่ พระสมณโคดมปรินิพพานได้ ๗ วัน ณ วันนี้แล้ว ดอก
มณฑารพนี้เราเก็บมาแต่ที่ปรินิพพานแห่งพระสมณโคดมนั้น."

ลำดับนั้น พระภิกษุทั้งหลายใด ที่มีราคะยังมีปราศจากสันดาน
บางจำพวกก็ยกหัตถ์ทั้ง ๒ ขึ้นปริเทวนาการ เกลือกกลงไปมารำพัน
ถึงพระผู้มีพระภาค ส่วนท่านที่มีราคะอันปราศแล้ว ก็มีสติสัมปชัญญะ
อดกลั้นโดยธรรมสังเวช.

สมัยครั้งนั้น มีจุทตมบรรพชิตผู้บวชเมื่อปัจฉิมวัย นามชื่อ
สุภัททะ ได้ตามพระเถระเข้ามา นั่งอยู่ในบริษัทนั้นด้วย จึงร้องห้าม
ภิกษุทั้งหลายว่า "หยุดเท่านั้นเถิด ท่านทั้งหลายอย่าเศร้าโศกร่ำไร
ถึงพระสมณะนั้นเลย เราทั้งหลายได้พ้นเสียแล้วด้วยดีจากพระสมณะ
นั้น ด้วยท่านสั่งสอนว่า 'สิ่งนี้ควร สิ่งนี้ไม่ควร' เราเกรงก็ต้องทำ
ตาม เป็นความลำบากนัก ก็บัดนี้เราจะทำสิ่งใด หรือมิพอใจทำสิ่งใด
ก็ได้ตามความปรารถนา จะต้องเกรงแต่บัญญัติของผู้ใดเล่า?" นี้แล
แต่สมเด็จพระธรรมสามิสรดับขันธปรินิพพานไม่ทันช้า เพียง ๗ วัน
เท่านั้น ยังมีอิลชชีบาปชนอาญาฆ่าวงศ์วงศ์ครหาต่อพระธรรมวินัยได้

ไม่เกรงขาม. ฝ่ายพระมหากัสสปเถระเจ้า ได้สดับแล้วจะยกเป็น
อธิกรณ์ขึ้นทำนาคหกรรมเล่า ก็เห็นว่ายังมีควรก่อน จึงมีเถรวาท
ห้ามภิกษุสงฆ์แต่โดยทางธรรม แล้วพาพระภิกษุสงฆ์สัญจรหวังจะไป
ถวายบังคมพระบาทยุคลแห่งสมเด็จพระทศพลสัมมาสัมพุทธเจ้า พอ
มาถึงมาลสถานมกุฏพันธเจดีย์แล้ว ดำเนินเข้าไปใกล้จิตกาธาร
ทำผ้าอุตตราสงค์บังสุกุลจีวรเฉียงป่าข้างหนึ่ง ยกอัญชติระพุ่มหัตถ์
ประณมนมัสการ ทำประทักษิณเวียนขวาซึ่งจิตกาธาร ๓ รอบแล้ว
เปิดเพียงเบื้องล่าง ถวายบังคมพระบาทยุคลแห่งพระผู้มีพระภาคด้วย
เศียรเกล้าแห่งตน แม้พระภิกษุ ๕๐๐ องค์นั้น ก็ทำอุตตราสงค์เฉียง
ป่าข้างหนึ่ง ประณมกรทำประทักษิณจิตกาธาร ๓ รอบแล้ว ถวาย
บังคมพระบาทแห่งพระผู้มีพระภาค ด้วยเศียรเกล้าแห่งตน ๆ.

พอพระมหากัสสปเถระเจ้ากับพระภิกษุสงฆ์ ๕๐๐ ได้ถวายบังคม
แล้ว จิตกาธารแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็รุ่งเรืองสว่างโพล่งขึ้นโดย
ลำพังตน แสดงปาฏิหาริย์ให้ปรากฏ พระอรรคทายกเจ้าแสดง
ว่า "เพลิงทิพย์เกิดขึ้นด้วยเทวฤทธานุภาพ" เมื่อพระสรณะแห่งพระผู้
ทรงพระภาคอันเพลิงไหม้อยู่ที่นั่น ส่วนในคือพระฉวีหนังผิวภายนอกและ
พระจัมมะหนังภายใน และพระนหารูเอ็นเส้นน้อยใหญ่ทั้งปวง และ
พระลสิกาไขข้อก็ดี หมดไปด้วยกำลังเพลิง จะมีเถ้าหรือเข้าปรากฏ
หาไม่ได้ ประหนึ่งสัปปีและน้ำมันอันเพลิงผลาญ ไม่มีเถ้าเข้ามาปรากฏ
ฉะนั้น แต่ส่วนเป็นพระสรณะ คือพระอัฐิและพระเกศา พระโลมา

พระนขา พระทันตา ทั้งปวงเหลืออยู่สิ้น เพลิงมิได้เผาผลาญ กับ
ผ้าคู่หนึ่งเหลือเป็นปกติดอยู่ เป็นเครื่องห่อพระสารีริกธาตุ นอกนั้น
เพลิงเผาให้พินาศสิ้น.

ครั้นเมื่อพระสรีระแห่งพระผู้มีพระภาคเสร็จฌาปนกิจแล้ว ท่อ
น้ำก็ไหลหลังจากนภาภาสลงมาดับจิตกาธาร ชโลทกวารีพุขึ้นจาก
พระยารับศาลพฤกษ์นั้น ดับจิตกาธารแห่งพระผู้มีพระภาค แม้มัลล-
กษัตริย์เจ้ากรุงกุสินารา ก็นำมาซึ่งสรรพสุคนธวารีดับจิตกาธารแห่ง
พระผู้มีพระภาคนั้นเสร็จแล้ว จึงเชิญพระสารีริกธาตุไปประดิษฐาน
ในสิญฐานาคารศาลา ณ ภายในกุสินารานคร กระทำตัดดิบัญชรเรือน
ระเบียบหอกรอบตั้งฐานาคารสถาน ทหารถือธนูศรพิทักษ์เป็น
กำแพง ณ ภายใน หวังพระเหตุทัยจะเกิดขึ้นมิให้กษัตริย์สามันตราช
ต่างพระนคร ยกพยุหะแสนยากรมาชิงพระสารีริกธาตุได้ ทรงทำ
สักการบูชาด้วยพ็อนรำดุริยสังคีตประโคมขับ และบุปผามาลัยสุคนธ-
ชาติเป็นอนุเคราะห์การวิจิตร เล่นสาธุกิพนนักษัตตฤกษ์เอิกเกริกก้อง
ไกลาหล สิ้นกาล ๗ วันเป็นกำหนด.

แจกพระสารีริกธาตุ

ครั้งนั้น สมเด็จพระเจ้าอชาตศัตรูราช ผู้ผ่านสมบัติเอกราช
ในราชฤทธิมหานคร และกษัตริย์ลิจฉวีซึ่งดำรงอิสริภาพ ณ ไผศาลี
นคร และกษัตริย์สากยะพระประยูรญาติกรุงกบิลพัสดุราชธานี และ

ณัฐกษัตริย์ผู้อธิบดีในอัสลกัปปนคร และโกถิกษัตริย์ในรามคาม และมหาพราหมณ์เจ้าเมืองเวฏฐทีปนคร และมัลลกษัตริย์ผู้ครอง พระนครปาวา กษัตริย์ทั้ง ๖ พระนคร กับมหาพราหมณ์ ๑ เป็น ๗ ตำบลนี้ ได้ทราบกิตติศัพท์ว่า สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคเสด็จดับ วัชรปริณิพพาน ณ สาลวโนทยากรุงกุสินาราราชธานี กษัตริย์ทั้ง ๖ พระนคร ก็ส่งทูตเชิญราชสาสน์มายังมัลลกษัตริย์ ณ พระนครกุสินารา ในราชสาสน์ว่า "สมเด็จพระโลกุตตมาจารย์ผู้ทรงพระภาค พระองค์ ก็เป็นกษัตริย์สมมติวงศ์ เราทั้งหลายก็เป็นขัตติยราชอันอุดม เราทั้งหลาย สมควรอยู่ที่จะได้ช่วยพระสารีริกธาตุแห่งพระผู้ทรงพระภาค เจ้า เราทั้งหลายจักได้ประดิษฐานพระสตุปกระทำมหกรรมการบูชาให้ มโหฬารไพศาล." ฝ่ายมหาพราหมณ์เจ้าเมืองเวฏฐทีปนคร ก็ส่ง พราหมณทูตเชิญพราหมณสาสน์มาเฝ้ามัลลกษัตริย์ ในพราหมณ-สาสน์ว่า "สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคก็เป็นกษัตริย์วิสุทธีวงศ์ ข้าพระ-องค์ก็เป็นพราหมณ์ชาติสูงเป็นมหาศาล ควรจะได้รับพระราชทาน ส่วนพระสารีริกธาตุแห่งพระโคตมศาโกยรสบ้าง จักได้ประดิษฐาน พระสตุป และกระทำมหกรรมการบูชาตามกำลังทรัพย์และศรัทธา ปสาทะเลื่อมใส" ส่วนราชทูตพราหมณทูตมาแต่ ๗ พระนคร ก็พากันเข้ามาสู่ที่เฝ้ามัลลกษัตริย์ แสดงสาสน์ตามคำรัสและบัญชา ถวายทุกประการแล้ว ก็ตั้งอยู่แน่นหนาเป็นคณานิกคับคั่งพร้อมด้วย

ลำดับนั้น มัลลกษัตริย์ทั้งหลาย จึงดำรัสแก่หมู่ทูตานุทูตทั้ง ๗ พระนครว่า "สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคเจ้า เสด็จดับขันธปรินิพพาน ในคามเขตสถานอาณาปวัตติแห่งเรา เราทั้งหลายจักไม่ยอมให้ ซึ่งส่วนพระสารีริกธาตุแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า." ปางเมื่อทูตานุทูต นิกรมาทูลขอส่วนพระสารีริกธาตุอยู่นั้น มัลลกษัตริย์ทั้งหลาย ผู้ครองพระนครกุสินารา ก็ตรัสขัดซึ่งไม่โอนอ่อนว่า "สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคเจ้า เสด็จปรินิพพานในคามเขตแห่งเรา เราทั้งหลายจักไม่ แบ่งส่วนพระสารีริกธาตุให้" ดังนี้ เป็นสุรนาทโวหารคงอยู่อย่างเดียว ฉะนั้น.

ในที่นี้ให้ประชาชนผู้มีปริชา พิงสันนิษฐานโดยสารูปปยุตตินัย ฉะนั้น พระนครกุสินารานั้น ก็เป็นแต่อาณาเขตน้อย มัลลกษัตริย์ ทรงทำนุบำรุงโดยสังฆคณานุสาสน์ตามสามัคคีธรรม ไม่เป็นราชธานี พิศาลที่เสด็จอยู่ของบรมกษัตริย์มูรธาภิษิตเอกราช ดังพระนครราชคฤห์และพระนครสาวัตถีเป็นต้น ถึงแม้พระเถระอนนทพุทธรูปภูฎาก ก็ได้กราบทูลทัดทาน เชิญเสด็จพระผู้ทรงพระภาค ให้เสด็จไป ปรินิพพาน ณ พระนครใหญ่ ๆ คือ เมืองจัมปาและเมืองราชคฤห์ เมืองสาวัตถี เมืองสาเกต เมืองโกสัมพี เมืองพาราณสี ซึ่ง เป็นรัชจังหวัดอาณาเขต แห่งสมเด็จพระบรมกษัตริย์มูรธาภิษิตเอกราช นั้น ๆ กษัตริย์พราหมณ์คฤหบดี ซึ่งเป็นมหาศาลที่ล้อมใสแล้วใน พระตถาคตเจ้า มีอยู่มาก ณ มหานครเหล่านั้น จักได้ทำการบูชาพระสรีระ

แห่งพระตถาคตเจ้าให้เป็นมโหฬารสักการใหญ่ สมเด็จพระผู้มี
พระภาคผู้ทรงพระอนาวรณญาณ ไม่เสด็จพุทธดำเนินย้ายสถานตามคำ
พระอานนท์ ก็เสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ สาลวโนทยานเมือง
กุสินารานั้นจึงได้ อาศัยเมืองกุสินาราเป็นสาขนคร มัลลกษัตริย์
ทรงครองครองด้วยสังฆคณาสาสน์ฉะนั้น เมื่อทูตานุทูตเชิญราช-
สาสน์พราหมณสาสน์ขอส่วนพระสารีริกธาตุครั้งนั้น ควรที่มัลลกษัตริย์
จะทรงประพฤติโดยพระราชอุบาย ผ่อนผันแห่งส่วนพระสรีรธาตุ
ส่งไป ๆ ถนอมพระอัยยาศัยของสามันตราช รักษาพระราชไมตรี
ไว้โดยราชธรรม ป้องกันภัยพิบัติอันตรายให้เนิ่นห่าง อย่าให้มีแก่
ราชสีมามณฑลสาขนครนั้นได้ จึงจะชอบตามรัฐฐานุบาลนโยบายราช-
ธรรม ก็แต่มัลลกษัตริย์ทั้งหลาย ซึ่งครองพระนครกุสินารานั้น
ตรัสแก่ทูตานุทูตนั้นทั้ง ๗ พระนคร คงพระวาจาอยู่ว่า "สมเด็จพระ
ผู้ทรงพระภาคเจ้า เสด็จดับขันธปรินิพพานในคามเขตสถานอาณานิ-
ปวัตติแห่งเรา เราจักไม่แบ่งส่วนพระสารีริกธาตุให้" ดังนี้เป็นสุรนาท
โวหารฉะนั้น จะพึงเป็นด้วยไม่ทรงสันนิษฐานสะดวกพระเหตุภัย ในที่
จะแบ่งสรรให้เสร็จสงบลงได้บ้าง และความมั่นพระเหตุภัยเชื่อมต่อ
พระพุทธรูปธานูภาพบ้าง.

แท้จริง มัลลกษัตริย์ทั้งหลาย ทรงเห็นว่า เมื่อทูตานุทูตเชิญ
ราชสาสน์พราหมณสาสน์เนื่อง ๆ มาขอส่วนพระสารีริกธาตุหลาย
พระนครดังนี้ เราจะแบ่งส่วนให้ไป ๆ โดยเร็วทุกหมู่เหล่าแล้ว การ

ขอส่วนพระสารีริกษัตินั้น ก็ยากที่จะหยั่งรู้ว่าจะเสร็จสงบแล้วลงแต่เท่านี้ หรือจะมีทูตานุทูตมาแต่นครไร้อีกเล่า. อนึ่ง เราจะริบแบ่งส่วนพระสารีริกษัตินั้นไป โดยราชสาสน์พราหมณสาสน์ทุกทูตานุทูตเล่า ก็ยากอยู่ที่จะผ่อนผันให้ต้องอภัยความประสงค์ของเจ้าพระนครทั่วทุกองค์ได้ อันนี้เป็นความไม่สะดวกพระมหากษัตริย์จะพึงเป็นเหตุภายในมีกำลังอยู่สถานหนึ่ง.

อนึ่ง มัลลกษัตริย์ ผู้ครองกุสินารานครทรงเห็นว่า ทูตานุทูตนิกรซึ่งได้รับราชานิติและบัญชา เชิญราชสาสน์พราหมณสาสน์มาขอส่วนพระสารีริกษัตินั้น ครั้นไม่เสร็จดั่งประสงค์จะนั้นแล้ว ก็จะไม่พึงร้องดูกาลสมัยและช่องอันควรก่อน จะรีบร้อนกลับไปโดยเร็ว หรือจะอีกห้ามเหี้ยมหาญเข้าทำสงคราม ก็จะยังไม่สามารถโดยลำพังคนเดียวได้ทั้ง ๒ สถาน เมื่อเรารวมพระสารีริกษัตริรักษาไว้ ยังไม่เฉพาะแบ่งสรรให้เป็นส่วนส่งไปแก่เจ้าพระนครองค์ใด ปฏิบัติอนุโลมตามพระพุทธานุญาติอยู่ขณะนี้ ภัยพิบัติอันตรายอันใดอันหนึ่ง ก็จะยังไม่พึงมีมาแก่พระนคร อันองค์พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงพระอนาวรรณญาณเห็นกาลนานส่วนอดีตอนาคตปัจจุบัน ทั้งพระมหากรุณาในพระสันดานก็ไพศาลพิเศษเป็นไปในหมู่สัตว์ไม่มีประมาณ ลบล้างล้างอัญญสัตว์วิสัย พระองค์ทรงประพาศด้วยไตรทวาร ล้วนแต่ในกิจการที่ประกอบด้วยประโยชน์ ทรงอนุเคราะห์ซึ่งสัตว์โลกเป็นอาจิณณจริยา ชะรอยพระองค์จะ

ทรงเห็นอำนาจแห่งประโยชน์เกษมสุขสมบัติ ประจักษ์ชัดด้วยพระ
ญาณแล้วเป็นแม่นมั่น จึงสู้ทรงพระอุตสาหระเสด็จพระพุทธานิน
จากปาวานครโน้นมา เสด็จดับขันธปรินิพพานในคามเขตของเรา
ประธานพระสารีริกธาตุไว้แก่เรา อันจะทรงประกอบในอันให้
เราได้ความทุกข์อันตราย เพราะส่วนพระสารีริกธาตุทั้งหลายนั้น
ไม่มีเป็นมันคง เรามาปฏิบัติอนุโมตามพระพุทธานุมน้อมอยู่ขณะนี้ เป็น
การดีกว่า สามารถจะป้องกันศัตรูให้สงบไม่กล้ากำเริบทำสงคราม
ล้มประหารได้. มัลลกษัตริย์ทั้งหลายนั้น ไม่ได้สันนิษฐานในที่
จะแบ่งปัน และมาเชื่อมั่นในพระตถาคตเจ้า เป็นความอุ้นพระ
หฤทัยมีกำลังอยู่ขณะนี้ จึงตรัสแก่ทูตานุทูตทั้ง ๗ พระนคร คงพระวาจา
ว่า "สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคเจ้า เสด็จปรินิพพานในคามเขต
แห่งเรา เราทั้งหลายจักไม่แบ่งส่วนพระสารีริกธาตุให้" ดังนี้ เป็น
สุรนาทชั้นจึงไม่โอนอ่อนหย่อนยอมที่จะแบ่งส่วนพระสารีริกธาตุ ถวาย
แก่เจ้าพระนครพระองค์ใดเลย. ฝ่ายทูตานุทูตนิกรหมู่ใหญ่ทั้ง ๗
พระนครนั้น ก็มีที่ถอย จวนจะเกิดวิวาทเป็นสงครามล้มประหาร
ใหญ่.

ครั้งนั้น โทณพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้ใหญ่ มีปัญญาสามารถฉลาด
ในที่จะผ่อนผัน ให้ต้องตามคติโลกคิธรรม มีถ้อยคำเป็นสุภาษิต
เป็นที่เชื่อฟังของประชุมชน สามารถจะแสดงเหตุห้ามวิวาทโกลาหล
ให้สงบโดยสามัคคีธรรม ครั้นได้ฟังสุรนาทอีกห้ามแห่งมัลลกษัตริย์

ฉะนั้น จึงดำริการณ์เห็นว่า "ซึ่งมัลลกษัตริย์มาขัดขวางไว้" ไม่ยอมแบ่งส่วนพระสารีริกธาตุถวายแต่เจ้าพระนคร ซึ่งส่งทูตมาขอ นั้นไม่ชอบ เพราะพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามิใช่ญาติสาโลหิตเผ่าพันธุ์แห่งเราทั้งหลาย เพราะพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามิใช่ญาติสาโลหิตเผ่าพันธุ์แห่งเราทั้งหลาย เราทั้งหลายได้นับถือพระองค์ ก็ด้วยเป็นผู้สั่งสอนข้อปฏิบัติเป็นเหตุ ถึงสามันตราชทั้งหลายที่มาขอส่วนพระสารีริกธาตุครั้งนี้เล่า ก็อาศัยต่อข้อปฏิบัติ จึงนับถือพระองค์เหมือนเราฉะนั้น เมื่อมัลลกษัตริย์ไม่ยอมถวายส่วนพระสารีริกธาตุครั้งนี้ ตัดทางไมตรีให้ขาดไม่ควรเลย. อนึ่ง พระผู้ทรงพระภาคไม่ได้ทรงแสดงธรรมสั่งสอนไว้ เพื่อให้เราพยายามสู้สงครามกันเลย โอวาทานุศาสน์ของพระองค์ เป็นไปโดยทางขันติอดกลั้นและสามัคคีธรรม ไกลจากวิหิงสาและอาฆาต. อนึ่ง เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคยังดำรงพระชนม์อยู่ ชนทั้งหลายเป็นอันมาก ก็ได้เห็นได้บูชาสักการะพระองค์ในที่ต่าง ๆ ครั้งนี้พระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระสารีริกธาตุนี้แล จะได้เป็นที่ไหว้ที่สักการบูชาฉลองพระองค์อยู่สิ้นกาลนาน สำเร็จประโยชน์สุขแก่ชนทั้งหลายเป็นอันมาก และกาลครั้งนี้ ก็พร้อมด้วยหมู่กษัตริย์และพราหมณ์ล้วนมหาศาลสุขุมลชาติอันประเสริฐ เมื่อเราจัดสรรแบ่งส่วนพระสารีริกธาตุให้เป็นส่วนเท่ากัน ทั้งเจ้าพระนครและต่างพระนครไปในบัดนี้เสร็จแล้ว แม้จะมีทูตานุทูตมาอีกในภายหลัง ก็จะได้อ้างว่า "ส่วนพระสารีริกธาตุที่จะพึงแบ่งนั้น" ไม่มีแล้ว ได้พร้อมเพรียงกันแบ่งสรรเสียดเสร็จแล้ว" ก็จะไม่เสียทาง

พระราชไมตรีและมีภัยอันตรายแก่เรา เพราะเหตุนี้ สงครามใหญ่จะเกิดขึ้นครั้งนี้ เพราะเหตุส่วนพระสารีริกธาตุแห่งพระมหามุนีอุดมสุขตเจ้า ซึ่งจงได้เชิญไปประดิษฐานพระศตูปบรรจุไว้เป็นที่ไหว้สักการบูชาเท่านั้น และซึ่งจะประดิษฐานพระศตูปบรรจุพระสารีริกธาตุไว้ก็เพื่อเป็นที่นมัสการกราบไว้ ให้เกิดความเลื่อมใสระลึกพุทธานุเป็นอารมณ์ ทำตามพุทธโอวาทเป็นศาสนาปฏิบัติ ประกอบบาปวิริตีเว้นจากบาปกรรมการอกุศลทุจริต บำเพ็ญบุญกุศลสร้างกุศลให้พิเศษไพศาล เมื่อประสงค์คุณานิสงผลสุขประโยชน์ ดังนี้ และจะก่อให้เกิดอกุศลราศีด้วยอำนาจมานะอหังการ เพราะเหตุปุชฌีย์วัตถุนี้ไม่ควรเลย เราจะแสดงพระคุณคือขันติบาทและความพร้อมเพียงแห่งมหิสสรราชให้หมู่ใหญ่น้อยเห็น โดยเหตุอันมั่นคงพันที่ผู้ใดจะคัดค้าน แล้วแบ่งสรรส่วนพระสารีริกธาตุให้ได้เท่ากันทั้ง ๘ พระนครเถิด ก็จะได้เป็นคุณอันล้ำเลิศควรสรรเสริญโดยคติโลกคดิธรรมทั้ง ๒ สถาน."

[สุนทรพจน์ของโทณพราหมณ์]

ท่านโทณมหาพราหมณ์คิดแล้วจึงได้กล่าวว่า "ขอคณานิกรเจ้าผู้เจริญ จงฟังวาจาอันจำจะต้องทำตามโดยส่วนตัวของข้าพระองค์ครั้งนี้ สมเด็จพระพุทธเจ้าผู้เบิกบานแล้วด้วนสรรพคุณเป็นสรณะที่พึ่งแห่งเราทั้งหลาย พระองค์เป็นขันติบาท กล่าวสรรเสริญขันติความอดกลั้นทนทานต่อพาหิรทุกข์และกำลังกิเลส อันจะมาปรารภ

ส่วนพระสรีระแห่งพระองค์เป็นต้นเหตุแล้ว จำทำสัมประหารต่อผู้
กันด้วยศัสตราวุธเป็นสงครามขึ้นไม่ดีไม่งามเลย. ข้าแต่พระองค์
ผู้กษัตริย์เจ้าผู้เจริญ บรรดาเราทั้งปวงทั้งเจ้าพระนครเดิมและต่าง
ราชธานี จงพริกพร้อมสามัคคีชมชื่นเกษมसानต์แบ่งพระสารีริกธาตุ
ออกเป็น ๘ ส่วน ให้เสมอกันทุกพระนครเถิด ขอพระสตูปบรรจุ
พระสารีริกธาตุจงแพร่หลายทั่วทุกทิศ จักให้สำเร็จประโยชน์และสุข
แก่นิกรสัตว์สิ้นกาลนาน ชนทั้งหลายผู้เลื่อมใส แต่พระองค์ผู้มีพระ
ญาณจักขุนี้ มีอยู่มากพื้นที่จะคณนา." โทณพราหมณ์กล่าวแสดง
ขันติวาทและสามัคคีธรรม ด้วยประการฉะนี้.

ลำดับนั้น กษัตริย์และพราหมณ์ทั้ง ๘ พระนคร ได้สดับ
มธุรภาสิต ก็ทรงพระอนุมัติเห็นชอบในสามัคคีธรรม พร้อมกัน
มอบฐะให้โทณพราหมณ์เป็นอธิบดีแบ่งส่วนพระบรมธาตุ. ฝ่าย
โทณพราหมณ์รับราชบัญชาแล้ว ถือเอาคุมพะทะนนานทองดวงพระ
บรมธาตุได้ ๘ ส่วนเท่า ๆ กัน ถวายแก่กษัตริย์และพราหมณ์ ๗
พระนครเสร็จแล้ว จึงทูลขอคุมพะอันได้ดวงพระบรมธาตุควรแก่
เจดีย์สถาน กษัตริย์และพราหมณ์ทั้งหลาย ก็อนุญาตพระราชทานให้.

ครั้งนั้น โมริยกษัตริย์เมืองปิณฑลวัน ได้ทราบข่าวว่า "พระผู้มี
พระภาคเสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ กรุงกุสินารา" จึงส่งราชทูตมาถึง
มัลลกษัตริย์ ขอส่วนพระบรมธาตุ. ฝ่ายมัลลกษัตริย์ตรัสแก่ราชทูต

๑. บาลีกกล่าวแต่เพียงว่า สุขานัน คณานัน หมูเหล่า เท่านั้น. ว. ว.

เมืองปีปผลิวว่า "ส่วนพระสรีระบัดนี้ไม่มี เราได้แบ่งสรรเป็นส่วน
เสี้ยวเสร็จแล้ว ท่านทั้งหลายจงเชิญพระอังคารไปบรรจุในสถูปสถาน ทำ
สักการบูชาเถิด."

ประเภทแห่งสัมมาสัมพุทธเจดีย์

ลำดับนั้น กษัตริย์ทั้ง ๖ พระนครกับมหาพราหมณ์ ๑ เป็น ๗
ตำบล เมื่อได้ส่วนพระบรมธาตุแล้ว ต่างองค์ต่างก็เชิญไปด้วย
มโหฬารสักการะ ยังอาณาเขตนครสถาน สร้างพระสถูปบรรจุไว้
ทำมหารกรรมการบูชาเอิกเกริกโกลาหล. ฝ่ายมัลลกษัตริย์กรุงกุสินารา
ก็ทรงสร้างพระสถูปบรรจุพระบรมธาตุ ทำมหารกรรมด้วยมโหฬาร
สักการะตำราญพระหฤทัย. รวมพระธาตุสถูปเป็น ๘ สถาน ด้วย
ประการฉะนี้.

ฝ่ายโทณพราหมณ์ก็เชิญคุมพะนั้นไปก่อนพระสถูปบรรจุไว้ มีนาม
ว่าคุมพสถูปเสร็จแล้ว ทำมหารกรรมการฉลองด้วยสักการพิเศษไพศาล.
ฝ่ายกษัตริย์เมืองปีปผลิว ก็เชิญพระอังคารไปสู่พระนครสร้างพระ
สถูปบรรจุไว้ ปรากฏนามว่าพระอังคารสถูปเสร็จแล้ว ทำมหารกรรม
การสมโภชด้วยอนุสัการะ. เมื่อต้นปฐมกาลมีพระสถูปเจดีย์สถาน
เป็น ๑๐ ตำบลด้วยกัน ด้วยประการฉะนี้.

อนึ่ง เมื่อปรินพพานสมัยนั้น พระอานนทเถระเจ้าได้ทูลว่า

๑. แแย้งำข้างต้นที่ว่าไม่มีพระอังคาร. ว. ว.

"ในกาลก่อน ภิกษุทั้งหลายที่จำพรรษาอยู่ในทิศต่าง ๆ ล้วนไตรมาสตามวินัยนิยามแล้ว ย่อมมาเฝ้าพระตถาคตเจ้าโดยอาจินณวัตร ข้าพระองค์ทั้งหลาย ได้เพื่อจะเห็นและเข้าไปใกล้ภิกษุทั้งหลายอันให้เจริญจิต ก็ด้วยล่องไปแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ข้าพระองค์ทั้งหลาย จักไม่เห็น จักไม่ได้เข้าไปใกล้สักจักษกับภิกษุทั้งหลายที่ให้เจริญจิต เหมือนเมื่อพระองค์ยังดำรงพระชนม์นั้นแล้ว."

[สังเขปสถาน ๔]

เมื่อพระอนนทกราบทูลฉะนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงสังเขปสถาน ๔ คำบาลว่า เป็นที่ควรจะดูจะเห็น ควรจะให้เกิดสังเขปแห่งกุลบุตรผู้มีศรัทธา คือ สถานที่พระตถาคตเจ้าประสูติแล้วคำบาล ๑ สถานที่พระตถาคตเจ้าตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณคำบาล ๑ สถานที่พระตถาคตเจ้าให้พระอนุตรธรรมจักรเป็นไปคำบาล ๑ สถานที่พระตถาคตเจ้าเสด็จปรินิพพานแล้วคำบาล ๑ สถานที่ทั้ง ๔ คำบาลนี้ เป็นที่ควรจะเห็นจะดู และควรจะให้เกิดสังเขปของกุลบุตรผู้มีศรัทธา แล้วทรงแสดงอำนาจแห่งประโยชน์ว่า "ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ผู้มีศรัทธา จักมายังสถาน ๔ คำบาลนั้น ด้วยความเชื่อว่า 'พระตถาคตเจ้าเกิดแล้ว ณ ที่นี้' ได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ณ ที่นี้' ได้ให้พระอนุตรธรรมจักรเป็นไปแล้ว ณ ที่นี้' เสด็จปรินิพพานแล้ว ณ ที่นี้' ชนทั้งหลายเหล่าใดเหล่าหนึ่งเที่ยวไปยังเจดีย์จาริกอยู่ จักเป็นผู้มีจิตเลื่อมใสทำกาล-

กิริยาลง ชนเหล่านั้นจักเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์" สมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงแสดงสถาน ๔ ตำบลนั้น ว่าเป็นที่ควรเห็นควรให้เกิดสังเวชของกุลบุตรผู้มีศรัทธา ด้วยประการฉะนี้.

โดยปริยายนี้ได้เจดีย์เป็น ๒ คือ ธาตุเจดีย์ ๑ บริโภคเจดีย์ ๑ พระสารีริกธาตุทั้ง ๘ ส่วน ซึ่งโศภนพราหมณ์ได้แบ่งปันแล้ว เชิญไปประดิษฐานพระศตูปบรรจุไว้เป็นที่นมัสการกราบไหว้ทำสักการบูชา นั้น เป็นธาตุเจดีย์. ฝ่ายคุมพตตูป อังการศตูป และสังเวชนียสถานทั้ง ๔ นั้น เป็นบริโภคเจดีย์. เมื่อจะอัญเชิญสถานตามพุทธานุมติและคุมพตตูป อังการศตูป ซึ่งพุทธศาสนิกบริษัทได้ลงอย่างประดิษฐานแต่เบื้องต้นนั้น ก็ได้สัมมาสัมพุทธเจดีย์เป็น ๒ ด้วยประการฉะนี้.

ก็แลด้วยพุทธภายิต ทรงแสดงสังเวชนียสถานทั้ง ๔ และอัญคุมพตตูป อังการศตูป โดยเป็นบริโภคเจดีย์นี้ ให้เกิดความสันนิษฐานแก่วิญญูชนว่า "บาตรและจีวรและบริวารพิเศษมีธมกรกเป็นต้น ซึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงพุทธบริโภคและเสนาสนะเตียงตั้งกุฏิวิหาร ที่พระพุทธรเจ้าได้ทรงพุทธบริโภคด้วยสำเร็จอิริยาบถมีนั่งนอนเป็นต้น ก็เป็นบริโภคเจดีย์สิ้น."

ใน ๒ เจดีย์ประเภทนี้ ยังมีได้กล่าวพระพุทธรูปปฏิมาสงเคราะห์ในประเภทใด เพราะมิได้มีมาในพุทธานุมติ เป็นแต่พุทธศาสนิกบริษัทซึ่งมีความเลื่อมใสในพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น ได้ทำในจิตคิดเห็นอำนาจแห่งพระโยชน์ว่า "เป็นเครื่องระลึกถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้"

แห่งสาธุชนบางเหล่า โดยปริยายบ้างเป็นต้น ฉะนั้น จึงได้สร้าง
ประดิษฐานไว้เป็นปูชนียวัตถุ เพื่อเป็นเครื่องเตือนจิตให้ระลึกถึง
สร้างเฉพาะพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงนิยมนามว่า 'อุทเทสิกเจดีย์.'

เมื่อจะแสวงหาอาคตสถานสาธกในคัมภีร์ ก็มีที่พรรณนาอยู่
บ้างบางสถาน ที่วัดอุณิทานในคัมภีร์อรรถกถาว่า "พระปุลสเทวเถระ
อยู่กัลันทวาลวิหาร กวาดลานพระเจดีย์เป็นอาจิณณวัตร วันหนึ่ง
ได้เห็นรูปพระพุทธเจ้าซึ่งมารณฤมิต ได้พุทธานุสติแล้ว เจริญ
วิปัสสนา บรรลุพระอรหัตตผล. พระพุทธรูปปฏิมาเป็นเครื่องระลึก
ถึงสมเด็จพระทศพลแห่งสาธุชนบางจำพวก ด้วยประการฉะนี้.

พุทธศาสนิกบัณฑิต ได้อาศัยอำนาจแห่งประโยชน์ โดยเป็น
เครื่องระลึกให้เกิดพุทธานุสติฉะนี้ เป็นต้นกระมัง จึงได้สร้าง
พระพุทธรูปปฏิมาด้วยมหาคัมภีร์อันถาวร คือเงินทองและแก้วมณี
เป็นต้นบ้าง ด้วยศิลาและโลหะและอิฐปูนและไม้แก่นเป็นต้นบ้าง
วิจิตรมากหลากหลายประการ ตั้งไว้เป็นปูชนียวัตถุเพื่อเป็นเครื่อง
เตือนจิต.

อนึ่ง วิญญูชนบางจำพวกไม่สามารถจะสร้างพระพุทธรูปปฏิมา
ได้ หรือไม่มีฉันทุจิธยาศัยในพระพุทธรูปปฏิมา ประสงค์แต่จะ
สร้างพระสถูป แสวงหาพระสารริกธาตุไม่ได้ จึงบรรจุใบลานที่ได้
จารึกพุทธชนะปริยัตติธรรม มีปฏิมาสมุปปาทเป็นต้น เข้าไว้
ภายในต่างพระธาตุ ประดิษฐานเป็นพระสถูปตั้งไว้เป็นปูชนียวัตถุบ้าง

เกิดเจดีย์สถานต่าง ๆ ขึ้นในพุทธศาสนิกมณฑล ฉะนี้.

เมื่อจะรวมเจดีย์ซึ่งแสดงไว้ในพระบาลีและคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาเข้ากล่าวโดยสังเคราะห์อันเดียวแล้ว ก็ได้เจดีย์ประเภทเป็น ๔ อย่าง คือ ธาตุเจดีย์ บริโภคเจดีย์ ธรรมเจดีย์ อุทเทสิกเจดีย์ ด้วยประการฉะนี้.

และปูชนียวัตถุเจดีย์สถานนั้น ซึ่งพุทธศาสนิกบัณฑิตจะพึงประดิษฐานสร้างขึ้นใหม่ และเจดีย์สถานเก่าอันชำรุดไป จะปฏิสังขรณ์ให้เป็นปกติและไฟโรจน์รุ่งเรืองขึ้นก็ดี ก็เพียงเพื่อจะให้สำเร็จประโยชน์แก่เทพดาและมนุษย์ที่ได้เห็น ก็จะได้เกิดความสังเวชและเลื่อมใสระลึกถึงคุณพระรัตนตรัยเป็นอารมณ์ แล้วตั้งสมกุศลทานศีลภาวนาให้บริบูรณ์ในสันดาน เพื่อสุขพิเศษอันไพศาลในมนุษย์สุคติและโลกสวรรค์ ณ เบื้องหน้า และจะได้เพิ่มพูนบำเพ็ญบุญจรรยา ส่วนวิภูฏคามิกุศลทางนิพพานเป็นประโยชน์เท่านั้น.

ก็แลปูชนียวัตถุเจดีย์สถาน ซึ่งเนื่องด้วยพระสัมมาสัมพุทธเจ้านี้ เป็นไปโดยประการต่าง ๆ ยักเยื้องตามความประพฤติของผู้เลื่อมใสในสถานนั้น ๆ โดยลำดับฉะนี้. แต่เดิมพระพุทธเจ้าก็ทรงพระอนุญาตให้บรรจพระสารีริกธาตุ ทำสถูปประดิษฐาน ณ ที่ประชุมแห่งถนนใหญ่ทั้ง ๔ เป็นสถานกลาง ซึ่งจะให้ชนเป็นอันมากได้เห็นได้บูชา พระสถูปนั้นมีพระสารีริกธาตุบรรจุไว้ ณ ภายใน ประชุมชนผู้เห็นก็เชื่อให้จิตเลื่อมใสระลึกถึงพุทธคุณเป็นอารมณ์ กราบไหว้

และทำสักการบูชา พระสตูปเป็นเครื่องเตือนให้ประมุขชนผู้เห็นระลึกถึงพุทธคุณขณะนี้. แม้ถึงสังเวชนียสถานทั้ง ๔ ก็เป็นเครื่องเตือนจิตแห่งผู้เห็นเหมือนฉะนั้น.

ครั้นกาลล่วงไปนาน พระสารีริกษัตริย์ก็หายาก ผู้สร้างพระสตูปก็สร้างมาก มีพระธาตุบรรจุบ้าง ไม่มีพระธาตุบรรจุบ้าง จารึกแต่พระปริยัติธรรม ปฏิกิจสมุปบาท อริยสัง โภธิปักขิยธรรม และอื่น ๆ ซึ่งเห็นว่าเป็นพระพุทธรูปแท้ ลงในแผ่นเงินแผ่นทองแผ่นศิลาและใบลานเป็นต้น เข้าบรรจุไว้ภายในบ้าง พระสตูปที่มีได้บรรจุพระธาตุจริง เป็นแต่ผู้ประสงค์บุญกุศลโดยฉันทอาการบริกัปต่าง ๆ สร้างขึ้นไว้บ้าง. ผู้เห็นถ้าคิดว่ามีพระธาตุจริงแล้วกราบไว้ทำสักการบูชาด้วยเลื่อมใส ก็จะให้เกิดบุญได้ เพราะความเลื่อมใสแห่งจิตซึ่งเกิดขึ้นเป็นไปนั้น. เมื่อผู้เห็นรู้แน่ว่า ภายในสตูปมิได้บรรจุพระธาตุ หรือมิบรรจุไว้อยู่ แต่จะเป็นพระธาตุจริงหรือมิใช่พระธาตุจริง แคลงใจขณะนี้แล้ว ก็ไม่เลื่อมใส. อนึ่ง ผู้ที่นำสิ่งของนั้น ๆ มีกรวดบ้าง ศิลาบ้าง มาแสดงว่าพระธาตุ ดังนี้ ก็มีมากในสถานบ้านเมืองนั้น ๆ จนประมุขชนไม่ทราบว่าเป็นพระธาตุแท้หรือไม่อย่างไร พระสตูปที่สร้าง ๆ ขึ้นไว้ ก็มีขึ้นมากหนาไป ผู้เห็นก็จิตใจไม่เลื่อมใส.

พระสารีริกษัตริย์เป็นสังหาริมะ นำไปได้ ณ ที่นั้น ๆ ตามปรารถนา สังเวชนียสถานเป็นอสังหาริมะ ตั้งอยู่กับที่นำไปจากที่นั้นไม่ได้ บาดร

จิวรบริวารภัณฑ์ซึ่งเป็นพุทธบริโภคว่า ก็มีน้อยไม่แพร่หลาย ผู้
เลื่อมใสจึงยังย้ายสร้างพระพุทธรูปปฏิมาขึ้นเป็นอุทเทสิกเจดีย์ เครื่อง
เตือนจิตให้เลื่อมใสระลึกพระพุทธรูปเป็นอารมณ์ กราบไหว้และทำ
การสักการบูชา ประชุมชนซึ่งเห็นอย่างแล้วสร้างพระพุทธรูปเล่า ก็ฟัง
แต่จะก่อสร้างตั้งสมบุญกุศลสร้างขึ้นเล็กบ้างใหญ่บ้าง มีอาการและ
ลักษณะผันย้ายไปตามฝีมือนายช่างผู้ทำ แพร่หลายเคลื่อนกล่นไปเป็น
อนกนักร ก็เป็นของจิตจิต หาให้สำเร็จประโยชน์เป็นเครื่องเตือน
จิตผู้เห็นให้ระลึกพระพุทธรูปเจ้าโดยเลื่อมใสสนิทไม่ นักปราชญ์ซึ่ง
ดำเนินโดยญาณโคจรวิสัย จึงคิดสร้างพระพุทธรูปปฏิมาให้เท่าส่วน
พระสุคตบ้าง คิดลดส่วนตามสุคตประมาณนั้นบ้าง ใ้งามดี ด้วย
ประสงค์จะให้เป็นเครื่องเตือนจิตผู้เห็นให้เกิดความเลื่อมใส กราบ
ไหว้ทำสักการบูชาโดยอาการอันสนิทเช่นนี้บ้าง. สัมมาสัมพุทธเจดีย์
เป็นไปโดยอาการต่าง ๆ ตามกาลและสถานถิ่นที่อันวิสงสบริกัปของ
ผู้เลื่อมใสนั้น ๆ ด้วยประการฉะนี้. วิสัยนาในเรื่องธาตุเจดีย์วงศกถา
แต่เพียงนี้.

ความเป็นมาแห่งพระธรรมวินัย

บัดนี้ จิวัดชานาในเรื่องธรรมวงศ์ ดำเนินความว่า ครั้งนั้น
เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเสด็จปรินิพพานไม่ช้า มีนิคมตามโบราณา-
จริยเจ้ากำหนดไว้ว่า วันโทณพราหมณ์แจกพระสารีริกธาตุ มีภิกษุ

สันนิบาตใหญ่ พระมหากัสสปะซึ่งเป็นเถระในสงฆ์ หวังจะให้เกิดขึ้น
แล้วอุตสาหะสังคายนาพระธรรมวินัย จึงนำความติเตียน
พระธรรมวินัย อันสุกัฏทวุฑฒบรพชิตเจรจาแก่ภิกษุทั้งหลาย นับแต่
พุทธปรินิพพานเพียง ๗ วันนั้น มาเล่า แล้วชักชวนว่า "กระนั้น
เราทั้งหลาย จงสังคายนาธรรมและวินัยเถิด มิฉะนั้น วาตะที่มีใช้
ธรรมมิใช่วินัยจักรุ่งเรือง พระธรรมวินัยจักลบเลือน บาปชนจะลบ
ล้างพระธรรมวินัย บุคคลผู้กล่าววาตะมิใช่ธรรมมิใช่วินัยจะมีกำลัง
กล้า บุคคลผู้กล่าวธรรมและวินัยจะเสื่อมถอยน้อยกำลังดังนี้."

ก็และเมื่อวันปรินิพพาน พระองค์ตรัสเรียกพระอานนท์ให้เป็น
ผู้รับเทศนา ประทานพุทธโอวาทแก่ภิกษุบริษัท เพื่อจะให้มีความ
เคารพต่อธรรมและวินัยตั้งไว้ในที่แห่งพระศาสดาว่า "เมื่อเราผู้พระ
ตถาคตปรินิพพานล่วงไปแล้ว ธรรมและวินัยเป็นศาสดาแห่งท่าน
ทั้งหลาย."

อนึ่ง เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้ายังดำรงพระชนม์อยู่ ครั้ง
หนึ่ง พระองค์เสด็จจาริก ณ มัลลชนบทถึงเมืองปาวา มัลลกษัตริย์
เมืองปาวาเชิญเสด็จไปประทับ ณ อุพกตกสถัณฐาคารสถาน ซึ่งสร้างขึ้น
ใหม่ พระองค์เสด็จไปพร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ ทรงแสดงธรรมมีกถา
แก่มัลลกษัตริย์เมืองปาวา ล่วงราตรีเป็นอันมาก แล้วส่งมัลลกษัตริย์
ให้กลับไป พระองค์ทอดพระเนตรเห็นภิกษุปราศจากถิ่นมัทธะควร
ลำดับธรรมมีกถา ตรัสเรียกพระสารีบุตรให้สอนภิกษุบริษัท พระองค์

สำเร็จสี่หไซยา. พระสารีบุตรนำเรื่องนิกัณฐนาฏบุตรทำกาละแล้ว สาวกแตกทำลายวิวาทแก่กันและกัน มาเล่าแก่ภิกษุทั้งหลายแล้ว แสดงธรรมวินัยให้ภิกษุบริษัททราบ โดยเป็นธรรมอันดี ธรรมนี้อัน พระผู้มีพระภาคแห่งเราทั้งหลายกล่าวดีแล้ว ให้รู้แจ้งประจักษ์ดีแล้ว เป็นนินยานิกะนำผู้ประพฤติตามออกไปได้จริง เป็นไปเพื่อความระงับ อันพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ประกาศให้รู้แจ้งประจักษ์ เหล่าพุทธสาวก ทั้งสิ้นด้วยกันพึงสังคายนา คือกล่าวเป็นแบบเดียวไม่พึงวิวาทกัน ใน สาวกชาตนิยานิกธรรมนั้น พรหมจรรย์นี้พึงตั้งอยู่นาน ขึ้นนั้น จะพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์ความสุขแก่ชนมาก เพื่อจะอนุเคราะห์ สัตว์โลก เพื่ออรรถหิตะและความสุขแก่เทพดาและมนุษย์ทั้งหลาย พระสารีบุตรเถรเจ้าเริ่มกล่าวดังนี้แล้ว แสดงธรรมที่พระผู้มีพระภาค ตรัสเทศนานั้นโดยหมวด จำเดิมแต่ธรรมหนึ่ง ๆ จนถึงธรรม ๑๐ ประการ ว่าให้ภิกษุเป็นต้นเหล่าพุทธบริษัทพึงสังคายนา ไม่พึงวิวาท กันในพุทธภยิตธรรมเหล่านั้น ๆ เพื่อประโยชน์คุณให้พรหมจรรย์ตั้ง อยู่ยาวนาน เป็นสุขประโยชน์แก่ประชุมชนเทพคามมนุษย์ทั้งหลาย. ครั้น จบสังคีติปริยาย สมเด็จพระผู้มีพระภาคประธานสาธุการสรรเสริญว่า "สารีบุตรได้ภยิตสังคีติปริยายแก่ภิกษุทั้งหลาย ดีแล้ว ชอบแล้ว" ความที่พระพุทธสาวกมาสังคายนา กล่าวเป็นแบบเดียว ไม่วิวาทใน พุทธภยิตธรรม เป็นคุณดีงาม พระศาสดาสรรเสริญทรงอนุมัติ มี นิตัสนะดังในสังคีติปริยายเป็นต้นจะนี้.

พุทธานุภาพซึ่งแสดงว่า เมื่อพระพุทธเจ้าผู้พระศาสดาล่วงแล้ว
ธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงทรงบัญญัติแก่สาวกทั้งหลายนั้นแล
เป็นพระศาสดาแห่งสาวกทั้งหลาย ในกาลเมื่อพระศาสดาล่วงแล้ว
นี่ก็ดี พระพุทธานุภาพคืออนุโมทนาว่า สังกติเป็นกิจชอบ ซึ่งจะนำไปให้
พรหมจรรย์ตั้งอยู่นานนี้ก็ดี ก็จักได้แจ้งชัดแก่พระเถระเจ้าทั้งหลาย
เพราะฉะนั้น ท่านหวังจะให้พระธรรมวินัยสถิตที่พระศาสดา และจะให้
ดำรงอยู่ได้นาน ด้วยการสังคายนา จึงได้พร้อมกัน ณ กรุงราช-
คฤห์ ยกขึ้นยังสังคีตวันแรก กำหนดกาลแต่พระพุทธเจ้าปรินิพพาน
ล่วงไปได้ ๓ เดือน พระโอรมาจารย์เจ้ากำหนดว่านานถึง ๗ เดือนจึง
เสร็จจบปฐมสังคายนา.

แต่นั้นมา พุทธสาวกภิกษุบริษัทเป็นต้น ผู้บริสุทธอัชฌาสัย
ธรรมทายาทจำพรรษาโดยกำลังมุขปาฐะ ก็ให้ประโยชน์ความสุข
สำเร็จแก่ประชุมชนเป็นอันมาก ปราศจากข้าศึกเสี้ยนหนามประคิย-
ฐานในมัธยมชนบทตลอดกาลชั่วปรีศยุคหนึ่ง.

ครั้นถึงสมัยนับแต่ปรินิพพานมา ๑๐๐ ปี เหล่าภิกษุวัชชีบุตร
ชาวเมืองเวสาลี มีโลลโทษฝ่ายอามิสทายาทกล้าในสันดาน มา
แสดงวัตถุ ๑๐ ประการ ละเมิดจากพระธรรมวินัยขึ้น ณ เมืองเวสาลี
มีฝักฝ่ายสหธรรมิกและคฤหัสถ์เห็นว่าควรชอบตามไปด้วยมากยากที่จะ
คัดค้าน องค์พระอรหันต์ ๗๐๐ มีพระยสเถระกาทกบุตรเป็น

๑. เป็นแต่ผู้ชักนำ ไม่ใช่หัวหน้าในสงฆ์สันนิบาต พระสัพพกามีเป็นใหญ่โดยพรรษา
พระเรวตะเป็นใหญ่โดยพาหุสัจจะ. ว. ว.

ประธาน ได้พร้อมกัน ณ วาฬิการามเมืองเวสาลี ชำระวัตถุ ๑๐
เสี้ยนหนามพระธรรมวินัยนั้นเสียให้สูญโดยอาณาสงฆ์ ประดิษฐาน
ธรรมวงศ์ให้บริสุทธิ์สืบมาในมัธยมชนบทสิ้นกาลนาน.

ครั้งเมื่อรัชกาลพระเจ้าอโศกมหาราช ผู้ผ่านสมบัติเอกราช
ณ ปาฐลีสบุตรนคร นับแต่พุทธปรินิพพานมา ๒๑๘ ปี เกิดเสี้ยนหนาม
ขึ้นแก่พระธรรมวินัย แต่เหล่าเดียรถีย์ซึ่งมาปลอมบรรพชาอุปสมบท
อยู่ ณ ภิกษุบริษัทมณฑล พระโมคคัลลีสบุตรตีสเถระเจ้า ได้ฟัง
ราชโปลัมภ์ในพระเจ้าอโศกมหาราช กำจัดเดียรถีย์เหล่านั้นออกเสีย
จากภิกษุมณฑลได้แล้ว พร้อมพร้อมกับภิกษุพหุสูตทรงธรรมวินัยเป็น
อันมาก ชำระวาทะซึ่งเป็นมลทินแห่งพระธรรมวินัยออกเสียได้แล้ว
ประดิษฐานธรรมวงศ์ให้ดำรงสืบมา^๑.

ครั้น ณ ปีที่ครบ ๒๑๖ นับกาลตั้งแต่พระผู้มีพระภาคปรินิพพานมา
พระมหินทเถระเจ้า ได้ทำพระธรรมวินัยสุคตศาสนาไปประดิษฐานใน
สิหฬทวีป^๒ พุทธบริษัทชาวสิหฬได้จำทรงนำพระธรรมวินัยมาโดย

๑. ปีเฉลิมราชย์กว่าจะได้ทำสังคายนาคราวอีก ๑๖ ปี. ว. ว. ๒. ความตอนนี้ไม่ได้หมายความว่าทำสังคายนาเมื่อ พ.ศ. ๒๑๗ (นับอดีตอย่างไทย) หรือ พ.ศ. ๒๑๘ (นับปัจจุบันอย่างลังกา) การทำสังคายนาครั้งที่ ๓ นี้ ยังสันนิษฐานไม่ได้ว่าตรงกับ พ.ศ. เท่าไรแน่ เพราะแบบแผนแตกต่างกันมาก. ๓. ในคราวเดียวกันนี้ พระโมคคัลลีสบุตร ได้ส่งพระเถระอื่น ๆ ไปประกาศพระศาสนา ณ ประเทศอื่น ๆ ด้วย ทั่วดินแดนอันใกล้เคียงกับมัธยมประเทศ แต่ฝ่ายพระคัมภีร์ของเราได้สืบกันมาแต่แบบลังกา ที่อ้างว่าสายพระมหินทเถระเจ้า อันกล่าวความเฉพาะเรื่องที่เกี่ยวข้องกันมาทางสายนี้ จึงรู้จักเพียงเรื่องราวของฝ่ายน. ว. ว.

มุขปาฐะ คงอยู่เหมือนอย่างเดิมได้นาน ท่านกำหนดพุทธศาสนายุ-
กกาลว่า ๔๕๐ ปี พระอรหันต์เจ้าทั้งหลายเห็นความเสื่อมถอยปัญญา
ของกุลบุตร ซึ่งจะทรงโดยลำพังปากอย่างเดิมนั้นไม่ได้ จึงได้ประชุม
ในอาโลกเถตสถาน อันสถิตในมลัชชนบท ณ ลังกาทวีปแล้ว ให้เขียน
พระปริยัติธรรมเป็นอักษร จารึกลงไว้ในใบลาน คล้ายกับการ
สังคายนาครั้งที่ครบ ๔.

ภายหลังนักปราชญ์ได้แต่คัมภีร์อรรถกถาฎีกากับทั้งศัพทศาสตร์
เป็นอุปการะแก่ผู้ศึกษาพระปริยัติธรรมนั้นเจริญขึ้น ๆ ตามลำดับ จน
ประชุมชนในนานาสถาน ซึ่งนับถือพระพุทธศาสนาได้นำมาประดิษฐาน
ไว้ เป็นเจดีย์ที่เคารพเล่าเรียกศึกษา และสร้างขึ้นให้แพร่หลาย ณ
พุทธศาสนิกมณฑล ด้วยประการฉะนี้.

๑. สังคายนาครั้งที่ ๔-๕ นี้ ควรรับรองเพียงเป็นสังคายนาเฉพาะประเทศ ไม่ควร
จัดเป็นสังคายนาทั่วไป.